



Leader Zuid Twente -rendement van projecten-

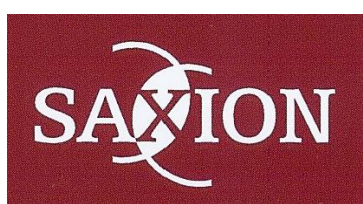
EINDRAPPORTAGE



**Goos Lier
Theo de Bruijn
Marnix Deterd Oude Weme**

**Saxion Kenniscentrum Leefomgeving
Maart 2012**

ISSN nr. 1872 – 4418 12



Samenvatting

De vraagstelling van het onderzoek is tweeledig:

- 1) Welk rendement hebben de door Leader Zuid Twente ondersteunde projecten gehad?
- 2) Waar ligt voor de toekomst de meeste potentie?

Vijf projecten uit de lopende LEADER-periode in het LEADER-gebied Zuid Twente zijn diepgaand onderzocht. De vijf projecten zijn:

- De Streekmarkt Twente, een markt voor streekproducten in Delden;
- ARTwekkelo, ateliers in industrieel en agrarisch erfgoed in Twekkelo;
- De Sortimentstuin, herstel van een educatieve tuin;
- 't Kluvenen, herstel buitenplaats en ontwikkeling nieuwe functies;
- De Jordaan, verplaatsing en nieuwe functie geven aan een houten huis dat herinnert aan het textielverleden van de plaats Haaksbergen.

De toetsing van de vijf projecten is gedaan aan de hand van de uitgangspunten van de Gebiedsgerichte Plaatselijke Ontwikkelingsstrategie Zuid Twente en aan algemene uitgangspunten die gelden voor LEADER-projecten. Daarnaast zijn de directe en indirecte werkgelegenheidseffecten bepaald. Uiteindelijk zijn, om de rendementen te bepalen, de effecten gerelateerd aan de hoogtes van de LEADER-subsidies.

De onderzoeksresultaten zijn verwerkt in uitgebreide beschrijvingen van de afzonderlijke projecten. Vervolgens zijn de resultaten van de afzonderlijke projecten samengevoegd in schema's. Deze schema's leiden uiteindelijk tot een overzicht van de rendementen van de verschillende projecten.

Het onderzoek toont aan dat de werkgelegenheidseffecten en de bijbehorende rendementen bij de projecten Streekmarkt en het project ARTwekkelo nu, najaar 2011, al hoog oplopen. Bij het project Sortimentstuin zou dat nog kunnen gebeuren. Alle projecten geven een positief beeld te zien als het gaat om toetsing aan de hand van de accenten. Er kan worden geconstateerd dat er een positieve relatie is tussen de werkgelegenheidseffecten en hoge scores op de accenten.

Bij de projecten Streekmarkt en het project ARTwekkelo geldt dat er een sterke ontwikkeling op gang is gebracht. Bij De Streekmarkt gaat het om versterking van streekproductie (en dan met name food) in Twente. Bij het project ARTwekkelo is een lokaal gebiedsproces tot stand gebracht wat er toe leidt dat kunst een nieuwe economische basis wordt voor de buurt.

In cijfers: bij de vijf onderzochte projecten constateren we dat per 100.000 euro LEADER-subsidie 6,6 werkgelegenheidsplaatsen zijn gecreëerd (15.000 per arbeidsplaats). Dat is een goede score. Als we kijken naar de hoeveelheid private investeringen of andere financiële ondersteuning die wordt opgeroepen door de LEADER-bijdrage constateren we dat 640.000 euro LEADER-subsidie voor de vijf geselecteerde LEADERprojecten in directe zin heeft geleid tot 680.000 euro aan private investeringen. Tot slot de bezoekersaantallen: de vijf projecten zorgen voor duizenden bezoekers per jaar. De moeilijke vergelijkbaarheid van de gegevens en het ontbreken van gegevens als het gaat om bezoekersaantallen zijn er de oorzaak van dat met bezoekersaantallen bij het vergelijken van de projecten in dit onderzoek niet veel is gedaan. Wel komt het beeld naar voren dat de vijf projecten veel mensen binnen en buiten Twente bereiken.

Onze conclusie over de vijf onderzochte projecten is daarmee positief. Er wordt een behoorlijk rendement geboekt, in termen van maatschappelijke effecten en werkgelegenheidseffecten. Deze conclusies kunnen overigens niet 1-op-1 worden doorgetrokken naar alle LEADER-projecten, omdat bewust is gezocht naar projecten die potentieel veel rendement zouden hebben. Dat heeft ons wel in staat gesteld om conclusies te trekken over de factoren die het succes van LEADER-projecten bepalen:

Veel belang wordt gehecht aan het hebben van een 'groter plan'. Bedoeld wordt een visie op de lange termijn ontwikkeling van een buurtschap dan wel van een (sub-) sector op het niveau van Twente. Aanbevolen wordt om vooral in te zetten op projecten die de relatie stad-land weten te benutten. Daarnaast zijn een goede projectorganisatie en een gezond verdienmodel randvoorwaarden voor een succesvolle en blijvende projectuitvoering.

Inhoudsopgave

SAMENVATTING	1
1. INLEIDING	4
2. LEADER ZUID TWENTE	8
3. EFFECTEN VAN PROJECTEN	13
4. ANALYSE	37
5. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	46
BIJLAGE 1 KERNBEGRIPPEN UIT WELVAARTSTHEORIE	50
BIJLAGE 2: NADERE INTERPRETATIE VAN ENQUÊTERESULTATEN STREEKMARKT TWENTE	52

1. Inleiding

Van 2007-2013 wordt het LEADER-programma uitgevoerd als onderdeel van POP2 van de provincie Overijssel. LEADER is daarbij een instrument dat bottom-up werken faciliteert. Binnen Zuid Twente wordt veel waarde gehecht aan juist het bottom-up werken: *"LEADER heeft een methodiek ontwikkeld waarbij het bottom up proces voorop staat. Netwerkvorming, samenwerking, experimenteel karakter, innovatief, gericht op gelijke kansen en op duurzaamheid zijn de andere aspecten die daarbij een essentiële rol spelen."* (Ontwikkelingsstrategie Zuid Twente). Het gaat om het uitlokken en op gang helpen van een heel proces van samenhangende investeringen en projecten om transities in plattelandsgebieden te weeg te brengen. Transitie die er toe leiden dat de leefbaarheid in het landelijk gebied behouden blijft en daar waar nodig verbeterd wordt. Binnen de provincie zijn verschillende gebieden onderscheiden waarin een apart LEADER-programma wordt uitgevoerd. Een van die gebieden betreft dus Zuid Twente.

Het LEADER-programma loopt bijna ten einde en de meeste gelden in Zuid Twente zijn inmiddels beschikt. Daarmee is een financiële bijdrage geleverd aan een twintigtal projecten, van uiteenlopend karakter. Soms gaat het om een brede groep van aanvragers waarbij alle zes gemeenten betrokken zijn, en soms om een enkele aanvrager en één gemeente. Ook de omvang van de projecten loopt uiteen.

De toekomst van LEADER is onzeker. Dat vraagt om een strategische oriëntatie van de partners in LEADER, met name rond de vraag welke opbrengsten gegenereerd zijn met de ondersteunde projecten. Hoewel LEADER is gericht op een aantal omschreven doelstellingen bestaat onvoldoende inzicht in het rendement van de gegeven ondersteuning. LEADER Zuid Twente heeft het Saxion Kenniscentrum Leefomgeving gevraagd deze vraag te beantwoorden.

Kenniscentrum Leefomgeving

Het Saxion Kenniscentrum Leefomgeving (KCL) doet onderzoek naar leefomgevingsvraagstukken. In het Kenniscentrum Leefomgeving is de kennis en expertise van acht lectoraten gebundeld. Het Kenniscentrum heeft veel ervaring op het vlak van plattelandsontwikkeling, ook in relatie tot rendement. Voor de gemeente Enschede werd bijvoorbeeld eerder een vraag beantwoord naar het rendement van investeringen in de stadsrand. Daarnaast is KCL betrokken bij de Groene Kennispoort en geeft al enkele jaren in samenwerking met Sallandse overheden de Plattelandswerkplaats Salland *plus* vorm.

Het onderzoek stond onder leiding van Goos Lier, docent-onderzoeker bij het kenniscentrum, met bijdragen van Theo de Bruijn, lector duurzame leefomgeving bij het kenniscentrum. Veel gegevensverzameling is gebeurd door Marnix Deterd Oude Weme, 4^e-jaars

student Ruimtelijke Ordening en Planologie. Hij deed dit in de context van een onderwijsmodule. Zijn werk is bijeengebracht in een apart rapport.

Het onderzoek

De vraagstelling van het onderzoek is tweeledig:

1. Welk rendement hebben de door Leader Zuid Twente ondersteunde projecten gehad?
2. Waar ligt voor de toekomst de meeste potentie?

Het project is daarmee zowel gericht op het in kaart brengen van opbrengsten van in het verleden ondersteunde projecten als op het identificeren van kansrijke gebieden voor eventuele toekomstige ondersteuning.

Populair gezegd richt het onderzoek zich op het in beeld brengen van *het verhaal* van de ondersteunde projecten. Welke betekenis heeft het project? Welke stimulansen gaan er vanuit? In welke mate heeft het een (ketting)reactie in de omgeving opgeleverd? Deze verhalen zullen zowel cijfers als woorden bevatten. Doel is om zicht te krijgen op succesvolle combinaties van projectomstandigheden, de omgeving en de ondersteuning zodanig dat een maximaal (economisch) effect mag worden verwacht. Een dergelijke analyse biedt daarmee een rijke voedingsbodem voor een gesprek over de toekomstige strategie.

Het onderzoek maakt daarmee gebruik van zowel kwantitatieve als kwalitatieve gegevens. Bij Leader projecten moet bij kwantitatieve gegevens gedacht worden aan: aantal bezoekers, omzet, omvang van een activiteit, aantal activiteiten, aantal vrijwilligers, betaalde werkgelegenheid enz. Indien mogelijk worden deze gegevens over een langere tijdsperiode gemeten.

Bij kwalitatieve analyses gaat het om verbanden. Aan de hand van interviews is onderzocht wat de oorzaak en effect relaties zijn en wat de variabelen zijn die van invloed zijn op deze relaties.

Methodiek

In overleg met de opdrachtgever is er voor gekozen om de diepte in te gaan. Deze keuze heeft geleid tot de selectie van vijf projecten die diepgaand zijn onderzocht. Aan de hand van zes criteria is deze selectie tot stand gekomen. In hoofdstuk 2 worden de criteria en de selectie besproken. Daarnaast zijn voor alle projecten een aantal kerngegevens in beeld gebracht. Van de bijbehorende fiches is een afzonderlijk bestand gemaakt. Er is ook hard-copy beschikbaar in de vorm van losse bijlage bij dit rapport. De hoofdtekst is gebaseerd op de analyse van de vijf geselecteerde projecten.

Aan de hand van gegevens uit de oriënterende projectformulieren worden de projecten kernachtig beschreven. Het gaat daarbij om de afgesproken planning, directe resultaten, het financiële dekkingsplan en de maatschappelijke effecten zoals ze worden voorzien.

Het onderzoek naar de effecten vindt op verschillende niveaus plaats:

1. Een zo breed mogelijke beschrijving van de maatschappelijke effecten, waarbij de accenten die staan genoemd in de Ontwikkelingsstrategie (Gebiedsgerichte Plaatselijke Ontwikkelingsstrategie Zuid Twente) leidend zijn. De accenten moeten daarbij vooral worden gezien als vehikel om de maatschappelijke effecten aan op te kunnen hangen (voorkomen moet worden dat maatschappelijke effecten niet worden behandeld omdat ze toevallig niet passen onder de accenten).
2. Een beschrijving van de effecten aan de hand van criteria die aansluiten bij de algemene uitgangspunten van het LEADER-programma (deze uitgangspunten vinden hun oorsprong in uitgangspunten zoals die kunnen worden afgeleid uit de economische welvaartstheorie, zie bijlage 1).
3. Ten slotte worden de effecten vertaald naar rendementen.

Voor wat betreft de te verzamelen gegevens in de inventarisatiefase is steeds de afweging gemaakt tussen, aan de ene kant, wat praktisch en haalbaar is en aan de andere kant de relevantie van de te verkrijgen gegevens. Web-sides behorende bij de te onderzoeken projecten, de informatie van de 'projectoriënteringsformulieren' van LEADER en gesprekken met de projectcoördinatoren zijn voor alle projecten belangrijke bronnen. Ten behoeve van een tweetal projecten zijn er enquêtes gehouden. Daarnaast zijn er diverse bronnen aangevoerd, veelal ter verificatie van gegevens uit de andere bronnen. In hoofdstuk 2 wordt in een matrix aangegeven wat voor onderzoek er bij de verschillende projecten is gedaan.

Leeswijzer

De eindrapportage bestaat uit dit hoofdrapport waarin de bevindingen op een bondige wijze worden samengevat, een losse bijlage waarin voor alle projecten de belangrijkste gegevens te vinden zijn en een achtergronddocument waarin de onderzoeksgegevens staan vermeld voor de vijf projecten die diepgaand zijn onderzocht.

Hoofdstuk 2, LEADER Zuid Twente, besteedt aandacht het gebiedsprogramma Zuid Twente dat is opgesteld ten behoeve van de Leaderperiode 2007-2013. De specifieke doelstellingen en de accenten worden belicht. Er wordt een overzicht gegeven van alle projecten. De criteria aan de hand waarvan de vijf te onderzoeken projecten worden geselecteerd worden toegelicht en vervolgens worden de vijf projecten geduid.

In hoofdstuk 3, Effecten van projecten, vinden de toetsingen en de bijbehorende interpretaties van de effecten en rendementen van de vijf projecten op verschillende niveaus plaats. De directe resultaten van de onderzoeken en een eerste aanzet tot interpretaties zijn opgenomen in het Achtergronddocument. In hoofdstuk 3 zal telkens verwezen worden naar de betreffende passages in het Achtergronddocument.

Hoofdstuk 4, Analyse, voegt de resultaten van hoofdstuk 3 samen in schema's. De verschillende categorieën effecten komen terecht in een samenvattend overzicht. Het samenvattende schema van de effecten is de laatste stap naar een schema waarin de rendementen aan de orde komen.

In het laatste hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies getrokken en worden er enkele aanbevelingen gedaan. De projecten worden ingedeeld in verschillende categorieën en voorwaarden voor succes worden geschetst. Dit alles leidt tot aanbevelingen, ook voor vervolgonderzoek.

Bij dit hoofdrapport horen twee bijlagen. De eerste bijlage betreft de productfiches van alle Leaderprojecten Zuid Twente in de periode 2007-2013. De tweede bijlage, het Achtergronddocument, is het rapport waarin de onderzoeksgegevens staan vermeld van de vijf projecten die in detail zijn bestudeerd. Het Achtergronddocument is los bijgevoegd.

2. LEADER Zuid Twente

In de Gebiedsgericht Plaatselijke Ontwikkelingsstrategie Zuid Twente (mei 2007) staat aangegeven dat de Plaatselijke Groep de volgende accenten bij de stimulering en beoordeling van de projecten voor de nieuwe Leaderperiode wenst te hanteren:

- a) **De Sterkte van het Noaberschap.** Er wordt gesproken over een blijvende sociaal-economische balans. Daarbij gaat het om sociale infrastructuur en sociale kwaliteit. 'Onder sociale infrastructuur vallen professionele instellingen op sociaal, cultureel en educatief gebied en het op het gebied van eerstelijns (gezondheids-)zorg. De sociale kwaliteit wordt daarnaast mede bepaald door vrijwilligers initiatieven van bijv. mantelzorg tot toneel' (citaat uit Ontwikkelingsstrategie).
- b) **Het bereikbaar en beleefbaar maken van natuur en het agrarische landschap met een recreatieve waarde voor zowel de toerist als de eigen regionale recreant.** Er wordt bij vermeld 'met aandacht voor extra bedrijvigheid'. Bij de inpassing van bebouwing en infrastructuur is het wenselijk rekening te houden met de cultuurhistorische kenmerken.
- c) **Versterken van de relatie met de stedenband.** De aandacht gaat uit naar toeristische en recreatieve mogelijkheden, koppelingen met economische activiteiten en zorgfaciliteiten.
- d) **Versterken van de relatie en interactie tussen platteland en de kennis- en onderwijsinstellingen,** met als doel om innovaties en duurzaamheid bij plattelandsondernemingen te bevorderen en studenten uitdagende leerplekken aan te bieden. Dit met het oog om ook in de toekomst jongeren geïnteresseerd te krijgen voor het wonen en werken op platteland.
- e) **Samenwerking met projecten buiten de regio,** LEADER of niet-LEADER, Nederlands of Europees, waarbij door samenbundeling en/of via uitwisseling van kennis en ervaringen een bijdrage geleverd gaat worden aan de aspecten die onder a t/m d zijn genoemd.

In november 2011 zijn in het gebied Zuid Twente 22 LEADER projecten behorende tot de POP2-periode (1 jan 2007 t/m 31 dec 2013) door de provincie beschikt. Deze projecten maken in principe deel uit van deze evaluatie. Voor een groot deel van deze projecten geldt echter dat ze nog in ontwikkeling zijn. Om projecten te kunnen evalueren dienen de ontwikkelingsfases te zijn afgerond. De grens is gelegd bij een halfjaar na de subsidieperiode, dat wil zeggen dat het grootste deel van de ontwikkeling (investeringen in vastgoed en in organisatorische arrangementen) meer dan een half jaar geleden heeft plaatsgevonden en dat het project ook op z'n minst een half jaar effectief in uitvoering is. Daarnaast zijn er nog enkele andere criteria geformuleerd om projecten te selecteren voor het diepte-onderzoek. In het onderstaande volgt een overzicht van de criteria.

- 1) Het project moet vallen onder de LEADER-periode 2007-2013, en minimaal een half jaar geleden zijn gerealiseerd. De keuze voor LEADER-periode 2007-2013 is een nadrukkelijke wens van de opdrachtgever. De keuze voor een half jaar is een compromis. Een aanlooperperiode voor projecten duurt vaak langer dan een half jaar (helemaal als het seizoenafhankelijke activiteiten betreft), wat dat betreft zou er gekozen kunnen worden voor een langere periode. Een te lange periode zou betekenen dat er te weinig projecten over blijven voor evaluatie.
- 2) Er is sprake van een evenwichtige geografische spreiding over het gebied om te voorkomen dat specifieke lokale omstandigheden bepalend worden.
- 3) Zowel particuliere als publieke projecten. Dat heeft te maken met het onderscheid dat in het begin van de leaderperiode 2007-2013 door de provincie Overijssel wordt gehanteerd, waarbij projecten die alleen een publiek doel dienen in aanmerking komen (publieke projecten) om tot 100% door LEADER gefinancierd te worden en dat bij projecten waarbij ook een privaat belang (private projecten) speelt niet meer dan 40% van de kosten mag worden gefinancierd.
- 4) Zowel een puntlocatie als een route of een project met een geografische spreiding vanuit de verwachting dat dit mogelijk een verschillend rendement geeft.
- 5) Veronderstelling dat er (in behoorlijke mate) sprake is van economische en/of sociale, landschappelijke of cultuurhistorische spin-off voor de omgeving. De bedoeling van dit onderzoek is aan te tonen wat LEADER-projecten *kunnen* betekenen. Het gaat er niet om tot een beoordeling van LEADER-projecten in zijn algemeenheid te komen.
- 6) Alle projecten dienen te voldoen aan minimaal één accent van de plaatselijke ontwikkelingsstrategie.

De vijf geselecteerde projecten voldoen alle, soms afzonderlijk en soms in gezamenlijkheid, aan de criteria. Eind september 2011 is er geen zesde project te vinden dat ook aan de criteria kan voldoen. In het Achtergronddocument is de toetsing uitgebreid weergegeven (blz. 5 t/m 7).

In tabel 1 staan kerngegevens van de vijf geselecteerde projecten aangegeven. De gegevens zijn afkomstig uit de oriënterende projectformulieren. De bedragen in kolom 3 zijn op 29 feb 2012 opgevraagd bij de Dienst Landelijk Gebied oost (het Betaalorgaan van LEADER). Met de periode waarin het project tot stand is gekomen wordt bedoeld op de tijd waarin het Leadergeld is uitgegeven aan activiteiten/investeringen ten behoeve van het project.

Naam van het project en periode waarin het project tot stand is gekomen.	Doel	Financieel dekkingsplan, excl. BTW, afgerond naar 1000 euro
Streekmarkt Twente Vanaf 4 april 2009 is er iedere eerste zaterdag van de maand een markt. Markt heeft zich gaande weg uitgebreid.	De Streekmarkt Twente te Delden, de organisatie van een maandelijkse markt voor streekproducten in de stad Delden bij de kerk.	-Leader (EU) 32.000 -Leader (Prov) 16.000 -Leader (gemeenten) 16.000 -Leader totaal 63.000 -Eigen bijdrage 84.000 -Totaal kosten 148.000 -Leaderbijdrage 43%
ARTwekkelo Lente 2008 is de start van het project. Tijdstip van afronding 2010.	ARTwekkelo, een project om ateliers en galerieën onder te brengen in historische (agrarische) bebouwing in de platte-landsgemeenschap Twekkelo nabij de stad Enschede en Hengelo. Daarnaast wordt er een cultureel programma ontwikkeld en vinden er activiteiten plaats om ook het bedrijfsleven en de universiteit Twente te koppelen aan de kunstprojecten.	-Leader (EU) 91.000 -Provincie 46.000 -Leader (gemeenten) 46.000 -Leader totaal 183.000 -Eigen bijdrage 89.400 -Totaal kosten 272.000 -Leaderbijdrage 67%
Sortimentstuin De Kloostergaarde Restauratie tuin eind 2008. In 2009 zijn de vervolgprojecten gerealiseerd. In 2010 is het Theehuis geopend (particulier project complementair aan LEADER-project).	De Sortimentstuin De Kloostergaarde, een educatieve tuin wordt opnieuw leven ingeblazen. De tuin neemt een centrale plaats in tussen andere projecten in het kader van een overkoepelelnd project genaamd De Groene Poort. Onderhoud van de tuin vindt plaats door mensen van een zorgboerderij.	-Leader (EU) 31.000 -Leader (provincie) 16.000 -Leader (gemeente) 16.000 -Totaal Leader 62.00 -Eigen bijdrage 7.000 -Totaal kosten 69.000 -Leaderbijdrage 90% Investering in het complementaire project theeschenkerij is gedaan door een particulier.
Heidegoed 't Kluenven Uitvoering werkzaamheden 2007-2009	Heidegoed 't Kluenven, het treffen van voorzieningen voor vormen van medegebruik van het landgoed in combinatie met een grote opknappbeurt van de gebouwen.	-Leader (EU) 88.000 -Leader (provincie) 44.000 -Leader (gemeente) 44.000 -Totaal Leader 176.000 -eigen bijdrage 265.000 -Totale kosten 441.00 -Leaderbijdrage is 40%
Theeschenkerij Jordaen 1 sep 2009 tot 1 mei 2011 verplaatsing en inrichting, t/m najaar 2011 afronding toeristische route en schoolproject.	Verplaatsing, voor een groot deel nieuwbouw, van een karakteristiek houtengebouw dat herinnert aan de textielgeschiedenis van Haaksbergen naar het gebied van een recreatieonderneming. Het houten gebouw krijgt de functie van theehuis en textielmuseum.	-Leader (EU) 78.000 -Leader (provincie) 39.000 -Leader (gemeente) 39.000 -Totaal Leader 156.000 -Eigen bijdrage 234.000 -Totaal kosten 390.000 -Leaderbijdrage 40% (monumentensubsidie van 20.000 euro is niet doorgegaan)

Tabel 1: kerngegevens van de verschillende projecten aangegeven.

De tabel vorm het startpunt voor het onderzoek. Voor wat betreft het vergaren van extra gegevens van de projecten geldt dat bij alle vijf projecten gebruik is gemaakt van:

- De oriënterende projectformulieren ten behoeve van de aanvraag voor een LEADER-subsidie
- De website van het project
- Interview met de projectleider of andere direct betrokkene
- Een bezoek aan het betreffende object/gebied.

De bestudering van de oriënterende projectformulieren en de bestudering van de website zijn gebruikt als basis voor het opstellen van het interview met de projectleider. Daarnaast is er bij twee projecten sprake geweest van een schriftelijke enquête onder bezoekers cq. bewoners. Ten slotte zijn er nog enkele aanvullende onderzoeken gedaan, veelal ter verificatie van gegevens uit de andere bronnen. In tabel 3 zijn de interviews, enquêtes en aanvullende onderzoeken nader geduid.

	Interview met project-leiders of andere direct betrokkenen	Enquête	Aanvullende onderzoeken
Streekmarkt Twente	Interview met voorzitter Nico Bebseler, Hengevelde en Marktmeester Gerda Voorthuis, Stad Delden op 17 okt 2011, locatie Stad Delden, interviewer Marnix Deterd Oude Weme. Via het internet zijn vragen gesteld aan twee producenten (21 okt 2011). Aanvullend telefonisch gesprek met Gerda Voorhuis op 10 januari 2012.	Op 1 okt 2011 heeft een uitgebreide enquête onder de bezoekers van de markt plaatsgevonden	Er zijn een tweetal interviews afgenomen van streek-producenten die een plek op de markt hebben. In de terugkoppeling van 15 nov waren opnieuw Bebseler en Voorthuis aanwezig.
ARTwekkelo	Projectinitiator Henk Vosmer, Hengelo is op 2 en 3 nov geïnterviewd door Marnix Deterd Oude Weme te Hengelo. Aanvullend telefonisch gesprek met Henk Vosmer op 10 januari 2012.	Enquête onder bewoners op 8 jan 2012 tijdens de nieuwjaarborel in de Johanneskerk te Tweekelo	Onderzoek naar hui-zenprijzen op website Funda en aanvullend interview via de mail met medewerker van makelaarskantoor Ten Hag in Enschede
Sortiments-tuin De Klooster-gaarde	Interview met beleidsambtenaren van de gemeente Borne Juliëtte Huis in 't Veld (tevens lid PG-LEADER) en Vincent Kuipers op 22 nov 2011 door Marnix Deterd Oude Weme te Borne		Interview met de uit-baters van de Thee-schenkerij.
Heidegoed 't Kluvenen	Interview met eigenaar en projectleider Han Westendorp op 30 nov 2011 door Goos Lier op het Heidegoed 't Kluvenen.		Telefonisch contact met vertegenwoordi-ger belangrijke gebrui-ker, te weten Simon Bruins van Outdoor Care en een gesprek met medewerkers van Landschap Overijssel
Theeschen-kerij Jor-daan	Interview met projectaanvrager Gertrud Morsinkhof-Scholten, Haaksbergen van Stien'nboer Holding B.V. op 14 dec 2011 door Marnix Deterd Oude Weme		

Tabel 3: onderzoeksmethodes bij inventarisatie van gegevens van projecten

3. Effecten van projecten

Dit hoofdstuk beschrijft de maatschappelijke effecten van projecten. De behandeling van de projecten in dit hoofdstuk beoogt veel verder te gaan dan de controle die door de Dienst Landelijk Gebied, het uitvoeringsorgaan van LEADER in de provincie Overijssel, wordt uitgevoerd. DLG controleert of de afgesproken investeringen en activiteiten ook daadwerkelijk plaatsvinden. In het kader van dit onderzoek gaat het in eerste instantie niet om precies af te vinken wat al dan niet precies is gedaan, maar gaat het juist om een ruime omschrijving van de effecten van die uitvoering.

De beschrijving van de effecten vindt op verschillende niveaus plaats:

- I Een beschrijving van de maatschappelijke effecten aan de hand van de accenten die staan genoemd in de Ontwikkelingsstrategie;
- II Een beschrijving van de effecten aan de hand van aandachtspunten die aansluiten bij de algemene uitgangspunten van het LEADER-programma (deze uitgangspunten vinden hun oorsprong in uitgangspunten zoals die kunnen worden afgeleid uit de economische welvaartstheorie, zie bijlage I).
- III Ten slotte worden de effecten vertaald naar rendementen.

Ad I Beschrijving aan de hand van de accenten.

Zie bespreking van de accenten in hoofdstuk 2. Accenten moeten worden gezien als een vertrekpunt voor de beschrijving, het gaat niet om scherpe afbakeningen.

Ad II De beschrijving aan de hand van algemene uitgangspunten van het LEADER-programma.

De algemene criteria van LEADER leiden tot de volgende aandachtspunten:

- 1) Er is sprake van de ontwikkeling en/of onderhoud van collectieve goederen/waarden of er is sprake van ontwikkeling en/of onderhoud van goederen met positieve effecten. Bij beide gaat het er uiteraard om de relevantie voor de gewenste gebiedsontwikkeling.
- 2) De subsidie is alleen tijdelijk nodig geweest als bijdrage in de hoge transactiekosten, omdat het gaat om een voor de regio nieuwe activiteit.
- 3) De subsidie is alleen tijdelijk nodig geweest als bijdrage in de hoge transactiekosten i.v.m. de voor de regio nieuwe vorm van samenwerking.
- 4) Er is sprake van een voorbeeldproject voor de regio. Bedoeld wordt dat het gaat om een project waarvan verwacht mag worden dat het navolging krijgt in de regio.

Vervolgens gaat het om de vraag in hoeverre er sprake is van een blijvende werking.

- 5) Het project zet zich na verloop van tijd in min of meer dezelfde vorm voort of maakt binnen hetzelfde concept een groei door.
- 6) Het project is een trigger voor andere projecten en kan als zodanig een 'gebiedsproces' op gang brengen.

Concreet wordt als afronding de volgende vraag gesteld: Wat is de verwachte situatie rondom het project 5 jaar na de totstandkoming van het project?

Ad III De effecten worden vertaald naar rendementen. Effecten dienen te worden gerelateerd aan de financiële inspanningen om ze te kunnen evalueren.

De beschrijving van de effecten zal in eerste instantie op een kwalitatieve wijze worden gedaan. Echter, daar waar het kan zal er sprake zijn van een onderbouwing met kwantitatieve onderzoeksgegevens. Er vindt een behandeling per project plaats.

1. Streekmarkt Twente¹

- 1) Een zo breed mogelijke beschrijving van de maatschappelijke effecten.

Algemeen

In de voorbereidingsfase voorafgaand aan de eerste markt is er op veel verschillende manieren samengewerkt. Er is intensieve samenwerking tussen de leden van de organisatie, er is samenwerking tussen de organisatoren van de markt en streekproducenten, er is samenwerking tussen de streekproducenten onderling en er is uitgebreid afgestemd met lokale actoren in Delden. Op 4 april 2009 vindt de eerste markt plaats. Op de eerste markt zijn er 20 kramen. Na verloop van tijd groeit het aanbod naar 33 kramen. De markt wordt 11 a 12 keer per jaar gehouden. De organisatie geeft aan dat in 2011 bij gunstige weercondities 3000 bezoekers op de markt afkomen. Uit andere gegevens, enquêtes onder de streekproducenten, blijkt dat het aantal *kopers* aanzienlijk minder is. In bijlage 2 van dit hoofdrapport wordt aan de hand van gegevens gebaseerd op het aantal kramen, aantal bezoekers per kraam en het gemiddeld door de bezoekers uitgegeven bedrag uitgerekend dat het aantal bezoekers dat daadwerkelijk koopt ongeveer 770 is. Belangrijk hierbij te melden is dat mensen vaak in gezinsverband of tezamen met vrienden de markt bezoeken en er zullen ook mensen zijn die alleen maar kijken en de sfeer proeven.

Uit de enquête onder de kraamhouders blijkt dat de omzet per markt op 1 oktober 2011 16.500 euro is. Opvallend is het hoge aantal mensen dat van buiten Delden speciaal voor

¹ Blz 8 t/m blz 40 in het Achtergronddocument.

de markt komt (ruwe beredeneerde schatting zegt 200 gezinnen² {alleengaanden, echtparen³, zie bijlage 2}. Een bezoek aan de markt wordt veelal gecombineerd met een ander recreatief bezoek in de regio. De uitgaven buiten de markt om overtreffen de uitgaven op de markt, gemiddeld 40 euro per gezin, zie ook bijlage 2 van het hoofdrapport.

Naast de bezoekers van elders is het ook opvallend dat er vanuit Delden zich een vaste klantengroep aandient. De markt is de plek voor ontmoetingen, niet alleen tussen consumenten, maar ook voor ontmoetingen tussen producenten. Ook worden er op de markt afspraken gemaakt voor handel buiten de markt om. De markt kan worden gezien als een visitekaartje voor Twente, Delden en voor streekproductie in Twente. Het marktgeld, aangevuld met sponsorgeld van de Deldens ondernemersvereniging en een eenmalige subsidie van de gemeente zijn voldoende om de exploitatie, inclusief organisatie en promotie, van de markt te bekostigen. Vanuit het bestuur krijgt alleen de marktmeester een financiële vergoeding.

Enerzijds zijn er de directe, veelal positieve, maatschappelijke effecten van de markt en anderzijds zijn er de positieve maatschappelijke effecten van streekproductie. Aan beide wordt in dit onderzoek aandacht besteed.

Kerngegevens:

- Tot nu toe (1 jan 2012) zijn er 33 markten gehouden;
- Het aantal kramen is toegenomen van 20 tot 33;
- De organisatie van de markt stuurt actief op een gevarieerd aanbod;
- Het gaat om 2000 tot 3000 bezoekers per keer (het aantal kopers is minder);
- De markt trekt een vaste groep klanten uit Delden (enkele honderden mensen);
- Op iedere markt komen ongeveer 200 gezinnen (350 personen) van buiten Twente om de streekmarkt te bezoeken;
- Een bezoek aan de streekmarkt wordt veelal gekoppeld aan een bezoek aan een andere toeristische of recreatieve voorziening (incl. horeca), waar op z'n minst gemiddeld even veel geld wordt uitgegeven;
- Een bezoek aan de streekmarkt door iemand van buiten de regio leidt regelmatig tot een herhalingsbezoek aan de stad Delden;
- Het aantal medewerkers (achter de kramen) op de markt is ongeveer 50;
- De omzet per markt ligt tussen de 10 en 20.000 euro;

² Met gezin wordt een economische eenheid bedoeld.

³ Betreft zowel alleenstaanden als al die andere mensen die er ook voor kiezen om alleen de markt te bezoeken.

- Een omzet van op z'n minst 400.000 euro gedurende het bestaan van de markt tot 1 januari 2012 (33 markten * ruim 12.000⁴ omzet per markt).
- Van de 400.000 euro mag verondersteld worden dat op z'n minst 90% van de toegevoegde waarde regionaal is (inclusief het grondgebied van Salland). Bij streekproductie bestaat (per definitie) een relatief groot deel van de waarde van de productie uit waarde die gecreëerd is met productiemiddelen uit de streek.

Accent 1 Het versterken van het Noaberschap.

Streekproductie heeft de potentie om bij te dragen aan het verbinden van de mens aan zijn directe omgeving. Alleen al daarom is er sprake van positieve maatschappelijke effecten bij dit project. Hierboven wordt gesproken over de verschillende vormen van samenwerking in relatie tot de streekmarkt. Partijen die elkaar anders moeilijker zouden hebben gevonden vinden elkaar. De contacten op de markt opgedaan kennen vervolgcaties. Het gaat onder andere om samenwerking tussen de organisatie van de streekmarkt en de volgende partijen: De Deldense ondernemersvereniging, VVV, gemeenschappelijke kerken, de RABO-bank, de gemeente en LTO-noord.

Streekproducenten zijn per definitie meer op de streek gericht dan andere agrarische producenten. Dat geldt veelal niet alleen voor de afzet, maar ook voor de wijze waarop de afzet en de productie tot stand komen (verkoop aan huis en een gemiddeld meer kleinschalige manier van produceren en transporteren). Verondersteld mag worden dat de hoeveelheid arbeid per fysieke hoeveelheid product in de eigen streek bij streekproductie aanmerkelijk groter is dan bij traditionele productie. 'Streekproductie leidt tot een behoud van de levendigheid in het landelijk gebied' is een uitspraak van de marktmeester Gerda Voorthuis van de Streekmarkt (telefonisch interview 12 januari 2012).

Ter herinnering, bij het project Streekmarkt Twente is sprake van samenwerking tussen drie verschillende LEADER-regio's. De samenwerking tussen de streekproducenten strekt zich ook uit over geheel Twente (en nog enkele streekproducenten uit Salland).

Accent 2 recreatieve waarde van natuur en agrarisch landschap

Er is sprake van een indirect effect doordat er van wordt uitgegaan dat streekproductie gemakkelijker is in te passen in een authentiek landschap, als dat van Twente, dan dat het geval is bij grootschalige productie die gericht is op de wereldmarkt. Zodoende is bevordering van verkoop van streekproducten gunstig voor het landschap. De verbintenis

⁴ De omzet op 1 okt ligt boven de 18.000. Het weer is bijzonder mooi geweest. Kraamhouders geven aan dat ze anders gemiddeld 528 euro i.p.v. 554 euro (1 okt) omzetten, wat neer komt op een totaal omzet van 17.424. Rekening houdende met een groei vanaf het begin (25 kramen bij aanvang), is voorzichtigheidshalve uitgegaan van 12.000 euro als gemiddelde omzet.

met 'de mooie' streek is voor veel streekproducenten een belangrijk verkoopargument, hetgeen een sterke prikkel is om ook de streek mooi te willen houden, is gebaseerd op literatuur onder andere het boek 'de Hongerige stad' door Carolyn Steel (2008, vertaald naar Nederlands in 2011) en daarnaast is dit onderwerp, zij het beknopt, aan de orde geweest in de interviews met twee streekproducenten, zie blz. 35 en 38 van het Achtergronddocument). Vervolgens kan nog worden opgemerkt dat de Streekmarkt en streekconsumptie mensen in contact brengt met het landelijk gebied van Twente en daardoor de waardering er voor doet toenemen.

Accent 3 versterking van relatie met de stedenband

De Streekmarkt trekt veel mensen uit heel Twente naar Delden om daar via de koop van streekproducten in contact te komen met regionale producenten. Er is derhalve sprake van ontmoetingen op twee niveaus: mensen van elders in Twente trekken naar het stadje Delden. In Delden is er vervolgens het contact met de regionale producenten van streekproducten verspreid in Twente. In een telefonische enquête gehouden op 12 en 13 januari 2012 onder 28 streekproducenten met een stand op de Streekmarkt is de stelling voorgelegd: 'Mijn aanwezigheid op de Streekmarkt leidt er toe dat ik ook buiten deze Streekmarkt om meer ben ga verkopen'. Twintig van de 28 zijn het er helemaal mee eens dan wel mee eens⁵. De kennismaking via de markt zorgt er ook voor dat er buiten de markt om nieuwe contacten ontstaan. Een deel van deze contacten betreffen contacten tussen stedeling en streekproducent.

Accent 5 Samenwerking met andere projecten buiten de regio

Het project Streekmarkt Twente is een samenwerkingsverband met twee andere regio's in Twente. Het vervolgproject 'Internationale Streekmarkt' is ondertussen gestart. Gedacht wordt aan een internationale streekmarkt en een symposium. Bij dit initiatief is er directe bemoeienis vanuit de Plaatselijke Groepen, de gemeente Hof van Twente en de Stichting Streekmarkt Twente. De eerste zin in de omschrijving van het project luidt: 'Met de Streekmarkt Twente als goed voorbeeld in gedachten, is geopperd wat de mogelijkheden van een dergelijk initiatief internationaal zijn.'

Ad 2: Een beschrijving van de effecten aan de hand van criteria die aansluiten bij de algemene uitgangspunten van het LEADER-programma.

- 1) De Streekmarkt kent sterke positieve externe effecten als gevolg van de publiekaantrekkende werking voor zowel het stadje Delden als de directe omgeving van Delden. Bovendien kan de Streekmarkt worden gezien als een visite-

⁵ 7 helemaal mee eens, 11 mee eens, 2 neutraal/meer eens, 2 neutraal, 3 mee oneens, 2 geen mening of niet meer op de markt.

- kaartje voor Twente en is het een promotie voor streekproductie. Indirect leidt de promotie van streekproductie er toe dat er een mooier landschap ontstaat (in vergelijking met een situatie waarbij er geen sprake is van initiatieven op het gebied van streekproductie) en dat de plaatselijke bevolking meer wordt betrokken bij de lokale economie dan anders het geval zou zijn geweest.
- 2) Een markt op zich is geen nieuwe activiteit. De wijze waarop de markt is georganiseerd en de wijze waarop de markt wordt gepromoot is nieuw.
 - 3) Er is sprake van een subsidie voor de opstart van de markt. Een groot deel van deze subsidie valt te rechtvaardigen door partijen met elkaar samen te laten werken die dat anders niet op deze manier zouden hebben gedaan.
 - 4) Het bestuur van de Stichting Streekmarkt wordt volgens de penningmeester vaak gevraagd door gemeenten om te adviseren over de mogelijkheden om een streekmarkt op te starten (telefonisch interview met Dhr. Jan Herbrink op 12 jan 2012).
 - 5) Het project Streekmarkt Twente heeft vanaf de oprichting een gestage groei doorgemaakt. Er is sprake van een structureel gezonde financiële exploitatie van de markt. Hoewel het aandeel vrijwilligerswerk in de organisatie vrij hoog is te noemen. De markt lijkt de komende jaren te kunnen blijven bestaan (zou nog behoorlijk kunnen groeien).
 - 6) Als het gaat om de streekproducenten is er sprake van een Twente breed project. Het lijkt aannemelijk dat De Streekmarkt de streekproductie in Twente heeft bevorderd. Verspreid over Twente zouden zich allerlei vervolgeffecten kunnen voordoen die te maken hebben met deze markt. Het initiatief om te komen tot internationale samenwerking rondom een streekmarkt in Twente is mede het gevolg van de aanwezigheid van deze markt. In Delden is te constateren dat er bedrijven zijn die hun activiteiten afstemmen op de aanwezigheid van de markt.

Met de Streekmarkt Twente is een sterk 'product' in de markt gezet, in de zin dat producenten en consumenten er zich structureel aan verbonden hebben. Daarnaast is er nog steeds sprake van een opgaande trend in het aantal bezoekers en de omzet. Er kan geconcludeerd worden dat de Streekmarkt voor de komende jaren een blijvend gegeven is in Delden. Na verloop zou het kunnen zijn dat er aansluiting wordt gezocht bij andere initiatieven om de verkoop streekproducten in Twente nog meer structureel ingebed te krijgen. Te denken valt aan een permanente overdekte plek voor de verkoop van streekproducten (is gebaseerd op plannen die er nu zijn in Twente ten aanzien van een streekwinkel in de Groene Poort en voorbeelden van initiatieven in Engeland/Bradford en rondom Berlijn). De toeristische potentie lijkt gezien de beperkte promotie van de markt buiten de regio voorlopig nog niet uitgeput.

Ad 3 De effecten worden vertaald naar rendementen.

De bijdrage vanuit LEADER voor dit project is 63.000 euro. Binnen 10 jaar heeft het project 1,5 a 2 miljoen euro omzet, waarvan 90% regionale toegevoegde waarde, gegenereerd en er zijn er naar schatting tussen 200.000 en 360.000 bezoekers geweest (zie bijlage 2 bij dit hoofdrapport). Aangenomen mag worden dat uitgaven bij vervolgactiviteiten in de stad Delden en in de directe omgeving binnen 10 jaar in z'n totaliteit leiden tot een miljoen extra aan omzet (120 markten en 8.000 euro per markt, zie bijlage 2). Verder kan verondersteld worden dat streekproductie in z'n algemeenheid in Twente een positieve stimulans ondervindt van deze markt. De regio Twente lijkt in toeristisch opzicht haar voordeel te kunnen doen met de aanwezigheid van de markt. De combinatie streekmarkt en het historische stadje Delden is vrij uniek (de potentie is aanwezig de bekendheid van deze unieke combinatie de komende tien jaar aanzienlijk te doen toenemen). De stimulans van de streekproductie heeft een bijdrage geleverd aan de kwaliteit van het landschap: gewenste dynamiek, betrokkenheid bij lokale productie en behoud van landschappelijke variatie. Streekproductie leent zich goed voor functiecombinaties met bijvoorbeeld zorg en recreatie.

Als er wordt gekeken naar de ureninzet van streekproducenten is het effect nog groter. De 12 markten per jaar genereren 1500 dagen werk (33 kramen, gemiddeld anderhalve medewerkwerker per kraam). Er wordt aangenomen dat bij de productie en verwerking ook 1500 dagen komen kijken. Bij elkaar komt dat overeen met 10 a 15 fte⁶ qua uren. De veronderstelling in dit onderzoek (gebaseerd op gesprekken met en bezoeken aan verscheidene streekproducenten in met name Salland⁷) is dat er sprake is van vermenigvuldiging hobby/idealisme en regulier werk. Hobby/idealisme brengt veel maatschappelijke baten met zich mee.

Het totale werkgelegenheidseffect is de optelsom van: werk op de markt, voorbereidend werk op de boerderij, extra verkoop als gevolg van het staan op de markt buiten de markt om, extra activiteit in Delden en directe omgeving. Er wordt uitgegaan van 10 fte bij volledige financiële vergoeding en van 15 a 20 fte als het gaat om gewerkte uren.

⁶ Bij een fte wordt in dit onderzoek bedoeld op een urenbesteding overeenkomstig een arbeidscontract gebaseerd op een volledige aanstelling, ongeveer 1880 uren per jaar.

⁷ Gesprekken zijn gevoerd in de periode 2007-2011 met onder andere Gert-Jan Jansen van de Hof van Twello, Liesbeth Grijssen van De Oorsprong in Lettele en leden van Sallands Best (drie bijeenkomsten).

2. ARTwekkelo⁸

1) Een zo breed mogelijke beschrijving van de maatschappelijke effecten.

Algemeen

Per 1 januari 2012, ruim anderhalf jaar na beëindiging van de projectperiode, is er voor 32 kunstenaars een plek gecreëerd in 30 atelierruimten, waaronder drie galerieën (Aan het eind van de subsidieperiode in 2010 gaat het om ruim 20 ateliers). Enkele ateliers bevinden zich in de stad, het grootste deel bevindt zich in Tweekelo. De maandhuur van een atelier bedraagt gemiddeld 250 euro (excl. Gas, water en elektra). Aangezien niet altijd alle ateliers bezet zijn en er een deel van de huren gaat naar een woningbouwvereniging bedragen de totale jaarlijkse inkomsten voor de Stichting ARTwekkelo tussen de 25 en 30.000 euro per jaar. In 2012 zullen er weer een groot aantal ateliers, in dit geval in zouttorens, worden toegevoegd aan het bestand, wat maakt dat de inkomsten in 2012 15 a 20.000 euro hoger zullen zijn dan in 2011. De twee projectleiders ontvangen structureel ieder 5.000 euro per jaar (gemiddeld 30 uur per week per persoon). Er blijft geld over dat gebruikt wordt voor het opbouwen van een reserve. De reserve wordt voor een belangrijk deel gebruikt om te kunnen deelnemen in vervolg trajecten. De reserve is begin januari 2012 10.000 euro en kan worden beschouwd als een soort revolving fund.

Naast de hardware is er geïnvesteerd in de organisatie van evenementen. Vanaf 2010 vinden deze evenementen plaats. Het gaat om het tonen van de kunst gemaakt door de kunstenaars in Tweekelo (EXPO 2010 en EXPO 2011), in de Johannes kerk zijn concerten georganiseerd en er zijn ontmoetingen georganiseerd tussen kunstenaars en wetenschappers (SART en Science). De initiërende rol van het LEADER-project ARTwekkelo houdt op en gaat over in vervolgprojecten met nieuwe vormen van financiering (revolving fund plus aanvullende financiering). De Stichting ARTwekkelo blijft bestaan en wordt ook gevraagd projecten aan te pakken buiten het gebied van Tweekelo. De interactie van de SART (Stichting ARTwekkelo) met de stedelijke activiteiten is intensief.

In het oorspronkelijke voorstel voor LEADER staat ook aangegeven dat er kunstroutes worden aangelegd. Echter, in het gebied zijn sinds enkele jaren al een groot aantal routes, stiewelpaden, aangelegd die ook langs de ateliers voeren zodat er is gekozen om daarmee te volstaan. Het is interessant om te vermelden dat er zo veel andere ontwikkelingen gaande zijn in Tweekelo. Gedoeld wordt op ontwikkelingen die goed aansluiten op het project ARTwekkelo, te denken valt aan: toeristisch recreatieve projecten, komst van nieuwe landgoederen (per 1 jan 2012 14 stuks), omvorming van landgoederen tot kantoorfuncties en de toevoeging van de een Kulturhusfunctie aan het Johanneskerkje.

⁸ Blz. 41 t/m blz. 74 in het Achtergronddocument

Het project heeft in de periode 2008-2009 een vliegende start gekend door het tot de beschikking stellen aan het SART van voormalige boerderijen en voormalige boortorens door de afvalverwerker Twence en de 'zoutdelfer' AKZO.

De omgeving heeft een grote rol gespeeld bij het tot stand komen van het project ART-wekkelo. In 1999 stelt de Vereniging behoud Tweekelo als reactie op dreiging stedelijke uitbreiding zelf een toekomstvisie op voor Tweekelo. De stedelijke dreiging heeft zich in de periode 2000-2010 telkens opnieuw voorgedaan (o.a.: infrastructuur, benzinestation, woonbotenhaven). De organisatiegraad in het gebied is groot. Al snel wordt ingezien dat een proactieve opstelling beter werkt dan alleen te reageren op plannen van anderen. Bedoeld wordt dat het slim is om projecten te bedenken die zowel gunstig zijn voor de stad Enschede als voor de gemeenschap Tweekelo.

Kerngegevens:

- Bij de afronding van het LEADER-project 20 ateliers (zomer 2011)
- 30 ateliers voor 32 kunstenaars (1 januari 2012)
- In 2012 komen er 12 ateliers bij (aanvullende financiering en werkgelegenheidsprojecten)
- Gekoppeld aan de ateliers zijn er (drie) galerieën en overlegruimten met voorzieningen
- Een thematische werkplaats: de bronsgieterij. Financiering door Prins Bernhard Cultuurfonds
- SmARTLab in het Polaroid pand (in de stad Enschede), een permanente werkplaats voor kunstenaars, wetenschappers en ondernemers (lente 2010).
- In 2011 ligt de omzet gekoppeld aan de verhuur van ateliers tussen 25 en 30.000 euro (in 2012 zal 10.000 euro hoger zijn)
- Twee semi vrijwilligers zijn ieder 30 uur per week bezig met SART (onkostenvergoeding 5.000 euro per persoon)
- Evenementen als Opendag SART, bezoek aan HeARTpool in Enschede, presentatie van kunstwerk etc.
- Bezoek aan internationaal festival, Isflamma, in Zweden door ontwerpers en kunstenaars van SART (2010).
- SART Expo 2010, expositie van de kunst van de kunstenaars aangesloten bij SART (200 bezoekers)
- SART Expo 2011, idem (300 bezoekers in het Polaroid pand)
- Concert Johannes kerkje (zomer 2010), SART verzorgt programmering voor Johanneskerk.
- Eerste fase ART & Science, begin 2010 met een seminar in de Johannes kerk, in 2011 een tweede seminar en een afsluiting november 2011 op de UT, tussentijds intensieve samenwerking. Samenwerking tussen SART, UT en de Technologie Kring Twente, TKT (bedrijfsleven) blijft (een groep van 40 mensen).

Accent 1 Het versterken van het Noaberschap.

De sterke cohesie in de gemeenschap Twekkelo, versterkt door een dreiging van stedelijke uitbreiding, heeft bijgedragen aan het ontstaan van het project ARTwekkelo en het ontstaan van de Stichting SART. Het project is een uitvloeisel van plannen die al voor het jaar 2000 zijn gemaakt door de Vereniging Behoud Twekkelo. Voorafgaand aan ARTwekkelo zijn er andere plannen uitgevoerd, bijvoorbeeld het project Stiewelpaden waarbij 24 grondeigenaren hebben toegestaan dat een wandelroute over hun grondgebied gaat. Het project Kulturhus Johanneskerk is ook een resultaat van het gezamenlijk optrekken van de bevolking in deze kleine gemeenschap (120 gezinnen). Het project ARTwekkelo steunt op inzet van vrijwilligers. Bij de afzonderlijke deelactiviteiten zijn veel mensen betrokken. Henk Vosmer⁹ spreekt over 65 vrijwilligers. Opvallend is sowieso de inzet van enkele mensen die tegen een geringe onkostenvergoeding veel uren maken ten behoeve van het project. Extra hoge inzet van sommige semi-vrijwilligers kent ook verband met directe betrokkenheid bij de afzonderlijke projecten (ateliers in gebouwen van semi-vrijwilliger). In een enquête onder de bevolking (8 januari 2012) spreken de mensen zich over het algemeen positief uit over de effecten van de activiteiten van SART voor de leefbaarheid in de gemeenschap. Voor een deel heeft dat te maken met het onderhoud dat gepleegd wordt aan gebouwen en voor deel heeft dat te maken met de organisatie van evenementen. De mensen in Twekkelo zijn van mening dat projecten als ARTwekkelo belangrijk zijn om de dreiging van stedelijke uitbreiding tegen te gaan. De enquête onder bewoners van Twekkelo laat als het gaat om de beoordeling van de eigen leefomgeving een overwegend positieve houding zien ten aanzien van de activiteiten van de Stichting ARTwekkelo. SART probeert in haar projecten op stedelijk niveau de samenwerking tussen kunstenaars, wetenschappers en het bedrijfsleven te bevorderen, daarbij gebruikmakende van de inspirerende omgeving, letterlijk en figuurlijk, van Twekkelo. Ze lijkt daar goed in te slagen, gezien het voornemen van de deelnemers de ingezette samenwerking van de afgelopen twee jaar te willen voortzetten. Het project ARTwekkelo leidt er ook toe dat de banden met de grote burens AKZO en afvalverwerker Twence worden versterkt.

De kunstenaars en de bezoekers zorgen voor draagvlak voor voorzieningen, te denken valt aan voorzieningen als een theeschenkerij (Theeschenkerij en boerderijkamers Op 't Oorbeck). Voorzieningen in het gebied waar ook de plaatselijke bevolking van kan profiteren leiden tot 'toevallige ontmoetingen'.

⁹ Henk Vosmer is tezamen met Roel Faassen ingehuurd om de deelprojecten te realiseren

Accent 2 recreatieve waarde van natuur en agrarisch landschap

Ondertussen (1 januari 2012) hebben op vier plekken in Tweekelo agrarische gebouwen een atelierfunctie gekregen en dat geldt ook voor twee zouttorens, een vorm van industrieel erfgoed. Omvorming naar deze nieuwe functie leiden er toe dat er op lange termijn een basis is om de historische panden te onderhouden. Dit geldt in extra sterke mate voor panden waarvoor geldt dat er in verband milieucontouren van de afvalverwerker Twence geen bewoning kan plaatsvinden.

De aanwezigheid van goed onderhouden gebouwen en fraaie erven, eventueel kunst in de openbare ruimte, dragen op een positieve wijze bij aan de recreatieve waarde van het landschap. De bijdrage kan groot zijn als er vanuit de ateliers actief werk wordt gemaakt van de aanwezigheid van de recreanten. Het is niet duidelijk of dat nu al het geval is. Bij binnenkomst in Tweekelo en bij het lopen van de stiewelpaden ontbreken op dit moment de verwijzingen naar de ateliers.

Accent 3 versterking van relatie met de stedenband

Unieke combinatie van produceren in het buitengebied en exposeren in de stad. De ateliers in Tweekelo zijn qua bereikbaarheid een unieke voorziening voor kunstenaars uit de steden Hengelo en Enschede. Het project ARTweekelo sluit aan op het kunstbeleid van de gemeenten Enschede en Hengelo. De combinatie van ateliers, galerieën, evenementen, stiewelpaden, recreatieve voorzieningen (o.a. theetuin) en infrastructurele voorzieningen (fietsbrug) maakt het erg aantrekkelijk voor de stedelingen om te kiezen voor recreatie in Tweekelo. Verder zijn er de unieke pogingen om kunstenaars, bedrijfsleven in Twente en wetenschappers van de UT met elkaar te verbinden. Daarnaast is SART met haar projecten ook direct actief in het stedelijk gebied en wordt SART door stedelijke organisaties vaak om advies gevraagd (activering winkelcentra, invulling geven aan gebouwen enz.).

Accent 4 interactie platteland en de onderwijsinstellingen

Naast de samenwerking met de Universiteit Twente is er samenwerking met voortgezet speciaal onderwijs bij het invulling geven aan het Polaroid pand.

Accent 5 Samenwerking met andere projecten buiten de regio

SART maakt deel uit van een internationale organisatie genaamd European Artists. In 2010 is er door kunstenaars en ontwerpers verbonden aan SART een bezoek gebracht aan het internationale festival Isflamma. In 2012 vindt er in het kader van het internationale project A Lovely Place een festival plaats in Tweekelo en Enschede. Een SART-

documentaire gemaakt door groep internationale kunstenaars over het project Tweekelwest is in de maak.

Ad 2 Een beschrijving van de effecten aan de hand van aandachtspunten die aansluiten bij de algemene uitgangspunten van het LEADER-programma (op basis zes aandachtspunten).

- 1) Het behoud en onderhoud van agrarisch en industrieel erfgoed is een collectief goed (regionaal belang). Het is ook mogelijk te zeggen dat het geven van nieuwe functies aan oude particuliere gebouwen gepaard gaat met positieve externe effecten. Het tegengaan van stedelijke ontwikkeling is wederom een collectief goed.
- 2) Het om een collectieve wijze aanbieden van atelierruimte is nieuw voor de regio.
- 3) Het project vraagt om een unieke samenwerking tussen buurtbewoners, kunstenaars, bedrijfsleven en wetenschap. Een collectieve aanpak op lokaal niveau voor bewoners van het landelijk gebied om tot functieverandering te komen is vernieuwend. Het vergt veel incidentele inspanning om dit voor elkaar te krijgen. Na twee jaar ontstaat er een structurele financiering, bestaande uit huurinkomsten van de ateliers en een structurele stroom van projectsubsidies, al dan niet in natura (werkgelegenheidsprojecten), voor vervolgprojecten.
- 4) Het gaat om een voorbeeldproject voor de regio en land.
- 5) De groei in de activiteiten van SART in de twee jaar na afronding van het project van het LEADER-project is substantieel. Wat opvalt is dat het aantal ateliers sterk is toegenomen. Voor het komende jaren zijn er veel nieuwe activiteiten geprogrammeerd waaronder een internationale bijeenkomst.
- 6) De intensieve ontmoetingen tussen wetenschap, kunst en bedrijfsleven geven na verloop van tijd een behoorlijke kans op bijzondere resultaten¹⁰. De keuze van SART om tevens actief in de steden te zijn, en de daarbij horende uitwisseling van informatie met de stad, kan de kans op 'onverwachtse' vervolgactiviteiten vergroten. Het project ARTweekelo kan derhalve een trigger genoemd worden voor andere projecten en heeft de potentie om een 'gebiedsproces' op gang brengen.

Concreet wordt als afronding de volgende vraag gesteld: Wat is de verwachte situatie rondom het project 5 jaar na de totstandkoming van het project?

Een voor de hand liggend scenario is dat vijf jaar na beëindiging van het project er een vijftigtal ateliers zijn gerealiseerd. Het valt te verwachten dat al deze kunstzinnige be-

¹⁰ In publicaties over economische structuurpolitiek is de laatste tien jaar veel aandacht voor het belang van de creatieve sector. In het boek *The Creativity of the city* door Charles Landry (2000) heeft het laatste concluderende hoofdstuk de titel *The Creative City and beyond*. Dit boek beschrijft het belang van de creatieve sector voor de economische ontwikkeling van een stad.

drijvigheid andere creatieve bedrijvigheid met zich meezuigt. Tweekkelo zou met dit unieke project veel meer bekendheid kunnen verwerven wat er toe leidt dat het nog aantrekkelijker wordt voor een bepaalde groep kunstenaars. Bij te hoge populariteit zal een deel van de voorlopers het gebied weer verlaten (gevaar). Kortom het gaat hier om een project met veel doorgroeimogelijkheden.

3. De effecten worden vertaald naar rendementen.

De totale LEADER-subsidie is 183.000, daarnaast is er een eigen bijdrage van 89.000 (betreft voor een deel eigen uren van de initiatiefnemers op basis van 25 euro per uur) in het project gaan zitten. De afgelopen twee jaar is er aanvullende financiële ondersteuning 'georganiseerd'. Dat zal de komende jaren ook het geval zijn. Het project heeft geleid tot herstel van agrarisch erfgoed en industrieel erfgoed, nieuwe blijvende economische activiteit in het gebied, een organisatie voor de exploitatie van de ateliers, evenementen voor het gebied, een basis voor unieke samenwerking in de toekomst en een aannemelijke kans op 'onverwachte' nieuwe economische activiteit. In Tweekkelo is het zaad gezaaid voor bijzondere ontwikkelingen. De omzet van SART, voornamelijk inkomsten vanuit huren, ligt in 2012 al boven de 30.000 euro. Na tien jaar is dat op z'n minst 300.000 euro. Uitgaande van 40 ateliers, 40% bezetting (van 2000 uur), een bruto inkomen minus atelierkosten per uur voor een kunstenaar/ontwerper, dan ontstaat er een inkomen uit arbeid/kunst van $800 \text{ uur} * 20 \text{ euro} * 10 \text{ jaar} * 40 \text{ ateliers} = 6.400.000$ over tien jaar. Een 40% tijdsbezetting van een atelier komt overeen met 0,5 fte (1 fte staat voor een volledige baan), kortom jaarlijks is er 20fte werk voor ontwerpers en kunstenaars. Daarom heen bevindt zich nog meer werk, voor een deel direct gekoppeld aan SART (organisatie van activiteiten, dagelijks exploitatie en onderhoud) en indirect (vooral in de sfeer van recreatie en toerisme). Een schatting van jaarlijks 25 fte extra gerelateerd aan het oorspronkelijke initiatief ARTweekkelo lijkt te verantwoorden.

3. Sortimentstuin Kloostergaarde¹¹

De Stedenband Twente kent één robuuste groene verbinding (landschappelijk en ecologisch) tussen noord en zuid. Deze groene zone bevindt zich tussen Almelo en Hengelo/Borne. De gemeente Borne heeft dit ingezien en heeft in 2007 het plan De Groene Poort ontwikkeld om dit gebied landschappelijk en recreatief te versterken. Het gebied rondom Zenderen heeft de potentie, mede door de aanwezigheid van religieus erfgoed, een natuurlijk recreatief middelpunt te worden van de 'Groene Poort', zoals de zone nu wordt genoemd. Er zijn een groot aantal projecten bedacht om invulling te geven aan het

¹¹ Blz. 75 t/m blz. 89 in het Achtergronddocument

plan De Groene Poort. Het project De Sortimentstuin Kloostergaarde heeft mede als doel een sneeuwbal van plattelandsprojecten in de Groene Poort aan het rollen te krijgen.

Even terug naar de jaren '80 van de vorige eeuw: het Agrarisch Opleidingscentrum (AOC) te Zenderen, gehuisvest in de gebouwen van het voormalige Karmelietenklooster, ontwikkelt een educatieve tuin, genaamd De Sortimentstuin Weleveld (in de tijd van het LEADER-project verandert de naam). Het AOC vertrekt in de jaren '90 naar Almelo en de Sortimentstuin komt in particuliere handen. De vorige eigenaren sluiten de tuin na enkele jaren van openstelling (2004). Als gevolg van de sluiting slaat de verwildering sterk toe. De gemeenteraad van Borne besluit op 6 maart 2007 de Sortimentstuin aan te kopen met het doel de educatief recreatief interessante tuin te behouden. In 2008 vindt met de inzet van LEADER-geld herstel en vernieuwing van de tuin plaats. De gemeente Borne trekt het project. Bij de ontwikkeling van het project maakt de gemeente Borne een afspraak met een horecaondernemer uit Zenderen (eigenaar restaurant Seminar) om een theehuis te bouwen bij de Sortimentstuin. De combinatie van het project De Sortiments-tuin en de bouw van het theehuis De Karmeliet kan worden gezien als publiek-private samenwerking.

Vanaf 2009 is de tuin voor het publiek geopend. Het theehuis is in 2010 geopend. Er is een educatieve route aangelegd in de tuin en er zijn speeltoestellen voor kinderen geplaatst. Vanaf 2009 zijn er meteen al veel bezoekers. De beleidsambtenaren van de gemeente Borne spreken over 10.000 bezoekers per jaar, waarvan naar schatting 65% uit de nabije omgeving en 35% van elders. Verificatie van deze gegevens, althans voor een deel, aan de hand van omzetcijfers en bezoekersaantallen bij uitbaters van het theehuis De Karmeliet is als gevolg van de vertrouwelijkheid van de gegevens niet mogelijk gebleken. Het onderhoud van de tuin vindt plaats door medewerkers van de zorgboerderij Scholtenhof (zorgorganisatie ZON) en tevens zijn er wederom (net als in de periode na sluiting van het AOC) vrijwilligers actief (15 vrijwilligers). De pacht van het theehuis, 9.000 euro per jaar, volstaat om de zorgboerderij te betalen voor de geleverde diensten en andere noodzakelijke uitgaven te doen (veelal materiaalkosten). De zorgboerderij verkrijgt 4.000 euro i.v.m. kosten die worden gemaakt en de overige 5.000 euro wordt gebruikt voor allerlei materiële kosten ten behoeve van de tuin.

Na de start van het project Sortimentstuin komen ook andere Groene Poort projecten nabij de Kloostergaarde op gang, zoals een TOP (Toeristisch Overstap Punt), Kloosterpad (één wandelroute bestaande uit verschillende kortere routes), Pleisterplaats RABO-Scheele (rustpunt, museum en camperplaats). Gezegd wordt door de beleidsmedewerkers dat al deze projecten gemakkelijker tot stand zijn gekomen door het Plan de Groene Poort en daar binnen de realisatie van het project Sortimentstuin (centraal punt). Er zitten meer projecten aan te komen (economische crisis zorgt voor vertraging). Tevens is

er een plan, Masterplan genoemd, gemaakt voor een maatschappelijk betere benutting van de tuin.

Kerngegevens

- 2008: afronding herstel en onderhoud van de tuin
- 2009: realisatie van educatieve wandeling en speeltoestellen
- 2010: afronding theehuis Karmeliet
- Er is na de periode van het LEADER-project sprake van een kostendekkende constructie

Accent 1 versterken van het Noaberschap

Er wordt weer vrijwilligerswerk gedaan in de tuin. Verschillende partijen zijn gekoppeld aan dit project, te denken valt aan de zorgboerderij en aan de horeca-ondernemer die de theetuin exploiteert. De theetuin is een ontmoetingsplek voor zowel de verschillende direct betrokken partijen (figuurlijk) als het publiek (letterlijk). De uitvoering van het plan De Groene Poort waarvan het project Sortimentstuin een belangrijk onderdeel is zorgt er voor dat de lokale economie een stimulans krijgt. Een sterke lokale economie met activiteiten die van elkaar afhankelijk zijn draagt over het algemeen bij aan de sociale cohesie in de gemeenschap.

Accent 2 recreatieve waarde van natuur en agrarisch landschap

Tuin en restaurant zijn goed ingepast in het landschap, landgoed Weleveld. Het landschap wordt er door versterkt. Het project de Sortimentstuin draagt bij aan het ontstaan van andere projecten die er toe bijdragen dat het landschap beter kan worden beleefd.

Accent 3 versterking van relatie met de stedenband

Situering van de Sortimentstuin en het Groene Poort gebied ligt tussen de stedelijke gebieden Almelo en Borne(dorp)/Hengelo(stad). De naam duidt op een robuuste groene zone in dit stedelijk gebied. Het gebied dient als stedelijk uitloopgebied voor de Twentse steden.

Accent 4 interactie platteland en de onderwijsinstellingen

Er is een educatieve wandeling uitgezet in de Sortimentstuin en er zijn plannen om in samenwerking met Landschap Overijssel meer aan educatie te gaan doen. De educatiefunctie voor zover direct in relatie tot onderwijsinstellingen is nog gering.

Ad 2 Een beschrijving van de effecten aan de hand van aandachtspunten die aansluiten bij de algemene uitgangspunten van het LEADER-programma (op basis zes aandachtspunten).

- 1) Alleen al het in goede staat behouden van de Sortimentstuin is een collectief goed. De rol die het project kan spelen in de ontwikkeling van De Groene Poort en daarmee het vrijhouden van dit gebied van ongewenste stedelijke ontwikkelingen is een nog veel 'groter' collectief goed. Het is niet mogelijk in het kader van dit onderzoek om met cijfermatige onderbouwing van de verbanden te komen.
- 2) Een vrij toegankelijke educatietuin zou vernieuwend genoemd kunnen worden. Er zijn eenmalige kosten gemaakt. Al direct na afloop van de LEADER-projectperiode is er sprake van een gezonde exploitatie van de tuin.
- 3) Eenmalige overlegkosten om partijen bij elkaar te krijgen, bijvoorbeeld als het gaat om het ontwikkelen van een gezond exploitatiemodel, maken onderdeel uit van het project.
- 4) De voorbeeldfunctie van het project De Sortimentstuin is wellicht beperkt. De aanpak bij het plan De Groene Poort is een voorbeeld voor andere gebieden.
- 5) De Sortimentstuin op deze wijze geëxploiteerd lijkt voor de komende tijd een gegeven. Er liggen plannen klaar om de maatschappelijke benutting er van te verbeteren.
- 6) De indruk bestaat dat het project een belangrijke rol heeft gespeeld in het handen en voeten geven van het plan De Groene Poort. Het LEADER-project heeft er voor gezorgd dat andere projecten op gang zijn gekomen. De vraag is in hoeverre het Plan de Groene Poort 5 jaar na afronding van het project bij zowel de Twentse bevolking als bij toeristen is aangeslagen. Op dit moment blijft het bij enkele positieve signalen (mensen in de omgeving constateren dat het aantal toeristen toeneemt).

3. De effecten worden vertaald naar rendementen.

Stel om een beeld neer te zetten: 'Een LEADER-bijdrage van 62.000 euro heeft tot gevolg dat er een keten van projecten in de Groene Poort op gang wordt gebracht. De keten van projecten die er voor zorgt dat de groene zone tussen Almelo en Borne/Hengelo wordt veiliggesteld en versterkt. Tevens, wordt er een belangrijk bijdrage geleverd ten behoeve van recreatie en toerisme in de regio.' In dat geval is er op termijn sprake van een enorm hoog maatschappelijk rendement. De kans is aanwezig dat na verloop van tijd deze stelling, althans voor een belangrijk deel, is te handhaven. Enkele relaterende opmerkingen zijn op zijn plaats. Het is nu niet bekend hoe de Groene Poort zich zal gaan ontwikkelen. Onderbouwde schattingen ten aanzien van het aantal bezoekers, werkgelegenheid en omzet kunnen er in het kader van dit onderzoek niet worden gedaan. Dat

geldt uiteraard ook voor het effect die dit alles heeft op ruimtelijke ontwikkelingen vanuit de steden. Daarnaast gaat het om het effect van een combinatie van projecten. Oorzaak en gevolg relaties tussen effecten en deelprojecten zijn moeilijk te meten. Vervolgonderzoek is geboden.

Voor wat betreft de maatschappelijke rendement op de korte termijn van alleen de Sortimentstuin geldt dat er sprake is van een gunstig beeld. Immers, een eenmalige impuls leidt er toe dat er voor lange tijd een gezonde exploitatie is op basis van inzet van vrijwilligers en cliënten van een zorgboerderij. De bescheiden kosten die daarvoor moeten worden gemaakt kunnen worden betaald vanuit de pacht van het theehuis. Binnen het theehuis is ook structureel werk ontstaan.

Er ligt een plan klaar, het Masterplan, om de maatschappelijke betekenis van de tuin te verhogen. Het gaat om investeringsbedrag van 110.000 euro waar tot nu toe de financiële dekking aan ontbreekt.

Het verwachte werkgelegenheidseffect gerelateerd aan de Sortimentstuin (en in eerste instantie vooral verbonden met het theehuis) voor over 5 jaar is geschat op 3 fte. Eerder is besproken dat de onzekerheid bij voorspellingen in deze casus erg hoog is.

4. Heidegoed 't Kluenven¹²

Algemeen

Heidegoed 't Kluenven is een landgoed van 10,7 ha dat zowel hoogwaardige natuur als bijzondere cultuur, in de vorm van architectuur, kent. De mooie natuur met unieke waarden (aronskelken) gelegen langs een beek vormt een rustgebied voor wild uit de omgeving, waartoe het landgoed Twickel behoort. De gebouwen in decoratieve Engelse cottage stijl zijn in de jaren 30 neergezet als zomerverblijf (architect Jan van Erven Dorens) voor een Twentse industrieel (directeur bij Dikkers, metaalbedrijf in Hengelo). 't Kluenven heeft de NSW-status, maar kent geen momenten van vrije toegang voor het publiek zoals dat bij andere NSW-landgoederen, als het naastgelegen landgoed Twickel, wel het geval is. De keuze om af te zien van vrije toegang is gemaakt in overleg met Landschap Overijssel. Om 'het publiek' toch mee te kunnen laten genieten van de landschappelijke schoonheid en natuur is gekozen voor het concept 'Meegenieten'. Bij het concept meegenieten gaat het om overnachtingen, rondleidingen, educatie voor jongeren, familiefestjes, trouwerijen, high teas, de zogenaamde gastentafels met en zonder thema (koken voor groepen) en sport en spel voor bijzondere doelgroepen. Bij de gastentafels met thema worden mensen uitgenodigd om aan de hand van een maaltijd met elkaar een gesprek te hebben over een bepaald thema. Mensen kunnen zich hiervoor aanmelden.

¹² Blz. 90 t/m blz. 97 in het Achtergronddocument.

De sport en spel faciliteiten zijn uitgebreid, van veilige klautervoorzieningen in de bomen, een vlot in de plas tot een multipurpose sport/speelveld met allerlei materialen voor balsporten. De organisatie Outdoor Care (doelgroep: autistische jongeren uit Twente) maakt structureel gebruik van de sport en spelfaciliteiten. Daarnaast is er de mogelijkheid om te verblijven in een zomerhuis en er is een bed-and-breakfast faciliteit.

De eigenaar van 't Kluenven is de particulier Han Westendorp. Westendorp heeft het landgoed gekocht in 2006. In 2006 is een tienjarenplan opgesteld voor de gewenste wijze van beheer en maatschappelijke benutting van het landgoed. De mogelijkheid om gebruik te maken van een LEADER-subsidie heeft de plannenmakerij aanzienlijk versneld (verkort van 10 naar 5 jaar). Vanaf 2009 kan er 'meegenoten' worden door het publiek.

Kerngegevens

- In 2009 zijn de activiteiten in het kader van meegenieten begonnen
- Op jaarbasis is er sprake van een 100-tal evenementen, excl. Outdoor Care.
- Het aantal bezoekers in het kader van meegenieten is ca. 2000 (schatting van de eigenaar is vergeleken met het overzicht van de activiteiten)
- In het jaar 2011 6.500 euro inkomsten voor 't Kluenven
- In het jaar 37.000 euro besteed bij derden door 'meegenietters' (catering en extra begeleiding bij het spelen in het bos).
- Binnen het concept meegenieten is er in 2011 aan ca. 120 kinderen educatie aangeboden.
- Ook binnen het concept meegenieten in 2011, 30 educatieve rondleidingen voor groepen.
- In 2011 420 dagdelen Outdoor Care voor 6 kinderen per keer, twee begeleiders per groep.
- Outdoor Care betaalt aan 't Kluenven voor gebruik en kosten 3.600 euro per jaar (2011).
- Totale urenbesteding t.b.v. 't Kluenven, afgezien inschakeling van externe bedrijven, komt qua uren overeen met één fte. Het is de optelsom van de werkzaamheden van de eigenaar (onderhoud, begeleiden van groepen enz.), de inzet van de 'vrienden' bij de gastentafels en het werk van de schoonmaakster.

Accent 1 Versterken van het Noaberschap

Jaarlijks organiseert Westendorp een open dag voor belangstellenden en bijeenkomsten voor de twee groepen noabers (2 x 20 mensen) die door Westendorp worden onderscheiden. Er is een midwinterwandeling voor de dorpsbewoners en tijdens het dorpsfeest wordt er tijdens een middag gebruik gemaakt van 't Kluenven. De gastentafels brengen mensen die elkaar niet kennen met elkaar in contact. Lokale verenigingen maken zo nu en dan gebruik van 't Kluenven (o.a. toneelvereniging).

Accent 2 recreatieve waarde van natuur en agrarisch landschap

Alhoewel er geen sprake is van vrije toegang, worden er inspanningen verricht om het natuurgebied voor veel mensen toegankelijk te maken. De educatieve rondleidingen kunnen een meerwaarde geven. De wijze van beheer is een garantie voor behoud van kwaliteit van de natuur en cultuurhistorie.

Accent 3 versterking van relatie met de stedenband

Het heidegoed ligt tussen de steden Hengelo en Haaksbergen. Binnen een half uur is het gebied vanuit de gehele stad Hengelo per fiets te bereiken. De route voor veel mensen vanuit Hengelo naar het gebied toe voert langs de drukke weg van Hengelo naar Haaksbergen (aandachtspunt). Uit het activiteitenoverzicht op de website van 't Kluenvan valt te halen dat de families die nu gebruik maken van 't Kluenvan voor feestjes verspreid uit Twente komen (en juist niet uit de Twentse steden). Wellicht ligt daar een onbenutte potentie.

Accent 4 interactie platteland en de onderwijsinstellingen

't Kluenvan heeft uitgebreide en uitdagende speelmogelijkheden waarvan specifieke doelgroepen gebruik maken. Er zijn ook contacten met basisscholen. Basisschoolklassen leggen bezoeken af aan het gebied. Er is aansluiting gevonden bij het educatieve programma 'Van Luchtkasteel tot Dassenburcht', ontwikkeld door de Federatie Particulier Grondbezit in samenwerking met enkele andere organisaties.

Ad 2 Een beschrijving van de effecten aan de hand van aandachtspunten die aansluiten bij de algemene uitgangspunten van het LEADER-programma:

- 1) Behoud en onderhoud van de natuur, het landschap en de monumentale gebouwen (hoge architectonische waarden) zijn veelal collectieve goederen. Aangezien het om een af te sluiten en ook daadwerkelijk afgesloten gebied gaat is dit hier slechts gedeeltelijk het geval. (De ecologische functie voor een veel groter natuurgebied is en blijft een zuiver collectief goed.) Echter, binnen het concept meegenieten geldt een prijs voor een individueel goed¹³ die onder de kostprijs ligt, zodat leden van een specifieke groep (autistische jongeren en hun families) worden ondersteund.
- 2) Een eenmalige subsidie heeft er voor gezorgd dat de voorzieningen voor het meegenieten en het recreatief verblijven op het landgoed zijn aangelegd. Het LEADER-project heeft een omvang van 800 a 850.000 euro. 60% van dit bedrag

¹³ Een individueel goed is een goed waarvoor iedere afzonderlijke gebruiker afzonderlijk de rekening kan worden gepresenteerd.

wordt gebruikt voor achterstallig onderhoud en het 'in stijl herstellen' van het landgoed. De 40% ten behoeve van het meegenieten en de verblijfsrecreatie komt overeen met het subsidiebedrag vanuit LEADER (350.000 euro van de 425.000 euro voor meegenieten en verblijfsrecreatie). Enkele onderdelen van het project kunnen als vernieuwend worden aangemerkt (gastentafels met thema en de speelplek voor specifieke doelgroepen). De particuliere opbrengsten voor de eigenaar als gevolg van de lopende exploitatie wegen niet op tegen de inspanningen die er jaarlijks moeten worden verricht door de eigenaar. Er van uitgaande dat de kosten en opbrengsten van de verblijfsrecreatie met elkaar in evenwicht zijn (de eigenaar heeft aangegeven dat dat zo is) is er amper 10.000 euro beschikbaar voor de vele arbeid (20 a 25 uur per week) en overige kosten. Een deel van de vergoeding verkrijgt Westendorp door de belastingvoordelen als gevolg van de NSW-status die er op het landgoed rust, daarvoor is een concept als meegenieten (in deze situatie) een vereiste.

- 3) 't Kluven is in eigendom van een particulier. De particulier zet de lijnen uit. De particulier kiest er voor anderen er bij te betrekken. De transactiekosten om het geheel tot stand te brengen zijn door de eigenaar niet in beeld gebracht en komen niet voor subsidie in aanmerking. Een belangrijk deel van de exploitatiekosten zal de komende jaren telkens weer opnieuw zitten in het bedenken van nieuwe samenwerkingsvormen. Voor de eigenaar is dat veel werk, zonder dat er voor hem direct een financiële vergoeding tegenover staat.
- 4) Het concept meegenieten wordt door landgoedbezitters in Nederland en de bijbehorende organisaties, OPG (Overijssel) en FPG (landelijk) als nieuw ervaren.
- 5) De komende jaren zal het project ongetwijfeld worden voortgezet en wellicht uitgebreid. Echter, veel is afhankelijk van de persoonlijke inzet van de eigenaar. Mocht de eigenaar niet in de positie zijn om een deel van de vrije tijd te besteden aan het project en, met name geldt voor het onderdeel meegenieten, dan komt de continuïteit van het project, zoals bedoeld volgens LEADER bij toekenning van de subsidie onder druk te staan.
- 6) Het toeristisch recreatief product Twente wordt gevormd door de optelsom van veel attracties. 't Kluven is er daar één van en draagt op deze wijze haar steentje bij.

Indien de energie en de financiële positie van de eigenaar het toelaten is over vijf jaar het aantal activiteiten op peil gebleven en wellicht uitgebreid. Het plan van de eigenaar om een accommodatie op het terrein, onder andere te gebruiken voor concerten, te creëren voor groepen tot 120 personen kan de exploitatie een belangrijke stimulans geven. De eigenaar noemt daarbij zelf de volgende voordelen: meer winteractiviteiten, mee cultuur en meer binding met de Twentse steden.

Ad 3 De effecten vertaald naar rendementen.

De LEADER-bijdrage is 176.000 euro. De eigenaar steekt zelf voor zover direct gerelateerd aan het Leader-project 265.000 euro in achterstallig onderhoud en het in stijl herstellen van de gebouwen en de buitenplaats. Daarnaast zijn er in de loop van de afgelopen tien jaar ook overheidssubsidies gegaan naar een landgoederenhertstelplan, effect-gerichte maatregelen van het waterschap (onder andere het schoonmaken van ven en het verondiepen van de beek) en afschrappen van de heide, alles ten behoeve van de natuur en het landschap in 't Kluenven.

Belangrijke maatschappelijke effecten van het project zijn dat 2000 mensen jaarlijks 't Kluenven bezoeken en daar vervolgens gemiddeld 4,5 uur met plezier verblijven (volgens de eigenaar). Voor een deel van de bezoeken (600 mensen) is er ook sprake van een expliciete educatiefunctie. Het aantal bezoeken is in vergelijking met de LEADER-bijdrage niet hoog. De intensiteit van de bezoeken maakt veel goed. Op 't Kluenven en in de directe omgeving is er sprake van structureel 1,5 a 2 banen (fte's). Voor het werk op 't Kluenven kan gesteld worden dat de eigenaar niet volledig wordt betaald voor zijn uren arbeid. Echter, men zou kunnen stellen dat een deel van de betaling eerder heeft plaats gevonden in de vorm van de eenmalige LEADER-subsidie en, nog steeds plaatsvindt, in de vorm van belastingvoordelen als gevolg van de NSW-status. Immers, een voorwaarde om voor de subsidie en het belastingvoordeel in aanmerking te komen is het aanbieden van maatschappelijke diensten. Het behoud en onderhoud van natuur, landschap en gebouwen met een hoge architectonische waarden zijn collectieve goederen die zeer de moeite waarde zijn. De LEADER-bijdrage kan worden onderbouwd door als uitgangspunt te nemen dat het geven van een nieuwe economische functie aan een gebouw een waarborg is voor goed onderhoud. De (eventuele) komst van een nieuwe accommodatie maakt het mogelijk 't Kluenven maatschappelijk beter te benutten. Het uitbreiden van de activiteiten door deze nieuwe accommodatie en door bijvoorbeeld een professionalisering van de verblijfsrecreatie maken wellicht een meer structureel gezonde exploitatie mogelijk. In de huidige vorm is het maatschappelijk rendement sterk afhankelijk van de persoonlijke situatie en motivatie van de eigenaar (hoewel er niet getwijfeld behoeft te worden aan de goede intenties).

Theeschenkerij Jordaan¹⁴

Algemeen

In 2008 doet zich in Haaksbergen de dreiging van de sloop voor van een historische houten pand dat herinnert aan het textielindustrieverleden van het dorp. In 2011 heeft een samenwerkingsverband van verschillende partijen, geïnitieerd door de Historische Kring

¹⁴ Blz. 98 t/m blz. 109 in het Achtergronddocument.

er voor gezorgd dat het gebouw opnieuw is opgebouwd op een zichtlocatie bij het recreatie- en horecabedrijf 't Stien'nboer. Het pand, dat de naam De Jordaan heeft, doet nu dienst als theeschenkerij en er is een expositieruimte gevestigd op de bovenverdieping waarin de textielhistorie van Haaksbergen wordt belicht. Er is een schoolproject 'Wie was Jan' opgestart, waarin basisschoolleerlingen in Haaksbergen in contact kunnen komen met het textielverleden door de expositieruimte in De Jordaan te bezoeken. Leden van de Historische Kring verzorgen de exposities. Er is een toeristische route ontwikkeld met als belangrijk onderdeel een bezoek aan de Jordaan en kennismaking met het textielverleden. Een monumentensubsidie van 20.000 euro wordt misgelopen, omdat te veel nieuwe materialen zijn gebruikt. Wel krijgt het project in het najaar van 2011 een monumentenprijs van de gemeente Haaksbergen.

Kerngegevens

- totaal investering is 410.000 euro, waarvan 40% door LEADER is gefinancierd.
- Twee personen, kok en serveerster, zijn op full-time basis aan het werk (zomer 6 dagen en in de winter 3 dagen. Serveerster werkt op basis van wijong-uitkering).
- Er zijn 6 vrijwilligers van de Historische Kring actief met het museum en vervolgprojecten.
- Van de gasten in het restaurant brengt volgens de uitbater de helft een bezoekje aan het museum.

Accent 1 Versterken van het Noaberschap

Voor veel inwoners van Haaksbergen is het heel interessant om te zien wat de textielindustrie heeft betekend voor het dorp. Het houtenhuis, De Jordaan, is een vorm van laagdrempelige recreatie voor een breed publiek. De oudheidkundige vereniging heeft een belangrijke impuls gekregen als gevolg van dit project. Er is op een unieke wijze samengewerkt tussen een commerciële partij, de recreatie ondernemer Stien'nboer, en de historische vereniging, Historische Kring Haaksbergen. Het project leidt tot vervolgactiviteiten gericht op recreatie door de lokale bevolking gekoppeld aan De Jordaan.

Accent 2 Recreatieve waarde van natuur en agrarisch landschap

Er is sprake van een goede landschappelijke inpassing. Er is een toeristische route ontwikkeld langs De Jordaan en enkele textielobjecten. Er is een koppeling met andere toeristische infrastructuur. De Jordaan kan worden beschouwd als een stepping-stone voor recreanten op weg van het dorp naar het buitengebied.

Accent 3 Versterking van relatie met de stedenband

Een belangrijk deel van de bezoekers komt volgens de projectleider Stien'nboer van buiten Haaksbergen. Bezoek aan de theeschenkerij leidt tot vervolgbezoeken in het gebied.

Accent 4

Enkele maanden na de opening hebben drie basisscholen bezoeken afgelegd in verband met het schoolproject 'Wie was Jan'. Met één school is overlegd om jaarlijks bezoeken af te leggen. De toeristische route langs De Jordaan en de textielobjecten valt te benutten voor educatiedoeleinden.

2 Een beschrijving van de effecten aan de hand van algemene uitgangspunten LEADER-programma.

- 1) Het behoud van het houtengebouw en de collectieve herinnering aan het textielverleden van Haaksbergen vormen tesamen een collectief goed.
- 2) Het opnieuw opbouwen van een historisch gebouw is op zich niet nieuw.
- 3) De nieuwe samenwerking heeft de initiatiefnemers ongetwijfeld veel tijd gekost. In geld uitgedrukt zijn de transactiekosten beperkt gebleven. De LEADER-subsidie heeft er aan bijgedragen dat de partijen elkaar gevonden hebben. Er is direct na afloop van de LEADER-project-periode een in organisatorisch en financieel opzicht gezond fundament neergelegd.
- 4) Kan een voorbeeld project zijn voor de regio, met name als het gaat om de wijze waarop is samengewerkt.

Vervolgens gaat het om de vraag in hoeverre er sprake is van een blijvende werking.

- 5) De gekozen formule lijkt wel een tijdje mee te kunnen. Het is uiteraard belangrijk dat de oudheidkundig vereniging telkens weer nieuwe interessante exposities weet te ontwikkelen. Het zou natuurlijk kunnen dat na verloop van tijd het belang van het museum voor de dorpsbewoners minder wordt, maar dat het meer een toeristische functie krijgt.
- 6) De Jordaan heeft zijn plek als recreatieve uitvalbasis vanuit het dorp gevonden.

Verwacht mag worden dat vijf jaar na afronding van het LEADER-project De Jordaan nog steeds min of meer dezelfde functie heeft.

Ad 3 De effecten vertaald naar rendementen.

De LEADER-bijdrage is 156.000 euro geweest. Daarvoor is een karakteristiek historisch gebouw dat de herinnering aan het textielverleden in stand houdt gered (zij het dat veel oorspronkelijke materialen niet meer konden worden gebruikt). Het gebouw heeft meteen al een belangrijke recreatieve betekenis gekregen voor de bewoners van Haaksbergen (geïntegreerd in fiets en wandelroutes aan de rand van het dorp) en het project heeft de Historische Kring Haaksbergen een flinke impuls gegeven. Daarnaast is er de educatieve functie. Volgens de projectleider/eigenaar heeft het ook nu al een aantrekkelijke werking voor toeristen, die een bezoek aan De Jordaan combineren met andere bezoeken aan het gebied. De theeschenkerij in de Jordaan biedt aan twee mensen structureel werk.

4. Analyse

Door gebruik te maken van overzichtstabellen worden in dit hoofdstuk de vijf projecten tezamen getoond en kan er een onderlinge vergelijking plaatsvinden. In vijf tabellen komen achtereenvolgens aan de orde:

1. Bijdrage aan accenten uit Ontwikkelingsplan Zuid Twente 2007-2013 (tabel 4)
2. Maatschappelijke effecten van de vijf projecten: collectieve goederen en individuele goederen met positieve externe effecten (tabel 5)
3. Bijdrage aan algemene uitgangspunten van LEADER (tabel 6)
4. Samenvatting van effecten (tabel 7)
5. Rendementen (tabel 8)

4.1 Bijdrage aan accenten uit Ontwikkelingsplan Zuid Twente 2007-2013

Tabel 4 geeft een overzicht van de scores op de afzonderlijke accenten zoals die zijn opgenomen in het Leader Ontwikkelingsplan Zuid Twente 2007-2013. Eén plus betekent dat er een bijdrage wordt geleverd, bij twee plussen gaat het om een grote bijdrage en bij drie plussen is er sprake van een bijzonder grote bijdrage. De uitgebreide onderbouwingen bij de scores zijn te vinden in hoofdstuk 3 bij de bespreking van de afzonderlijke casussen. Dit hoofdstuk belicht de meest opvallende uitkomsten, onder de tabel.

	<u>Accent 1 versterken van het Noaberschap</u>	<u>Accent 2 re-creatieve waarde van natuur en agrarisch landschap</u>	<u>Accent 3 versterking van relatie met de stedenband</u>	<u>Accent 4 interactie platteland en de onderwijsinstellingen</u>	<u>Accent 5 samenwerking met andere projecten buiten de regio</u>
Streekmarkt Twente	+ lokaal + regionaal	+ indirect regionaal	++	+	+++
ARTwekkelo	++ lokaal	++	+++	+	++
Sortimentstuin De Klooster-gaarde	++ lokaal	+ ++ als onderdeel van het Plan de Groen Poort	++	+	
Heidegoed 't Kluvenen	+ lokaal + regionaal	+	+	+	
Theeschenkerij Jordaan	++ lokaal	+	+	+	

+ levert bijdrage aan

++ levert grote bijdrage aan

+++ levert bijzonder grote bijdrage aan

Tabel 4: bijdrage aan accenten uit Ontwikkelingsplan Zuid Twente 2007-2013

Accent 1 versterken van het Noaberschap¹⁵

Alle projecten leveren een positieve bijdrage aan het accent Noaberschap/sociale cohesie. De spontane ontmoetingen op de streekmarkt dragen hieraan bij en dat geldt ook voor de contacten die de organisatie er op na houdt met andere actoren in Delden. Daarnaast draagt de streekmarkt bij aan netwerkvorming tussen streekproducenten. Het project ARTwekkelo is een product van de lokale gemeenschap en leidt tot een verdere versterking van het Noaberschap. De stichting ARTwekkelo organiseert met enige regelmaat activiteiten die op lokaal niveau leiden tot spontane ontmoetingen. De Sortimentstuin is een plek waar samenwerking plaatsvindt tussen een lokale particuliere ondernemer, de gemeente, bewoners van een zorgboerderij en een groep vrijwilligers. De bijdrage die de Sortimentstuin levert aan het gebiedsproces, plan de Groene Poort, draagt bij aan de versterking van de sociale cohesie in het gebied. De projectleider van het project 't Kluven zet zich in sterke mate in om letterlijk de noabers te betrekken. Daarnaast zijn 'de gastentafels' expliciet bedoeld om nieuwe ontmoetingen te organiseren. De verplaatsing van 'het houtengebouw' en het geven van een nieuwe functie aan De Jordaen is een actie vanuit de lokale gemeenschap en heeft veel nieuwe gemeenschapszin opgeroepen.

Accent 2 recreatieve waarde van natuur en landschap

Landbouwproductie gebaseerd op kwaliteit en beleving, wat geldt voor streekproductie, gaat over het algemeen goed samen met het behartigen van belangen op het gebied van natuur en landschap. Sterker nog, de aanwezigheid van natuur en landschap draagt vaak bij aan een hogere toegevoegde waarde van de landbouwproducten. In die zin geldt dat de Streekmarkt bijdraagt aan accent 2. Verder wekt streekproductie ook de waardering op voor landschap en natuur. Het project ARTwekkelo zorgt voor het behoud van agrarisch en industrieel erfgoed. Het behoud van de educatieve tuin op die specifieke plek en de bouw van het bijpassende theehuis dragen bij aan de kwaliteit van het karakteristieke (religieuze) landschap in het gebied. De verschillende projecten in het kader van het plan De Groene Poort hebben als doel de landschappelijke en recreatieve kwaliteit van het gebied te versterken. De buitenplaats met hoge architectonische waarden bij het Heidegoed 't Kluven is in sterke mate gebaat bij het Leaderproject. Karakteristieke onderdelen van de gebouwen zijn dankzij LEADER in de oorspronkelijke staat teruggebracht. Er is in het landgoed 't Kluven een vorm van exploitatie gekozen die er voor zorgt dat de zeer hoogwaardige landschap en natuurfuncties kunnen worden behouden. De theeschenkerij De Jordaen is een uitvalbasis voor fietsers en wandelaars die willen genieten van natuur en landschap.

¹⁵ Gedurende het onderzoek heeft het accent noaberschap een wat bredere invulling gekregen dan waarvan wordt uit gegaan in de ontwikkelingsstrategie. Bij noaberschap, ook wel sociale cohesie genoemd, gaat het om nieuwe vormen van samenwerking tussen partijen op lokaal niveau, verbetering van de zelfredzaamheid van woongemeenschappen, lokale samenwerking en om het structureel creëren van al dan niet toevallige ontmoetingen tussen inwoners.

Accent 3 versterking relatie met de stedenband

De Streekmarkt is bij uitstek een plek voor ontmoeting tussen stad en land. Dat geldt niet alleen voor de mensen uit Delden, maar ook voor mensen uit overig Twente en daar buiten. In 2012 zijn er 40 ateliers in Tweekelo, veelal in gebruik door kunstenaars vanuit de stedenband. Dit betekent ook dat er veel bezoekers vanuit de stedenband naar Tweekelo komen. Verder zijn er activiteiten die rechtstreeks tot doel hebben om nieuwe combinaties tot stand te brengen tussen de nieuwe gebruikers van het buitengebied met andere partijen vanuit stad en land. Er ontstaat een nieuw gebied waarbij het goede van stad en land met elkaar worden gecombineerd. Het plan de Groene Poort waar het project De Sortimentstuin een stimulans aan geeft is nadrukkelijk bedoeld voor recreatieve doeleinden ten behoeve van bewoners van de stedenband. Voor de projecten 't Kluenvan en De Jordaan geldt dat ze in z'n algemeenheid bijdragen aan het aantrekkelijk houden van het Twentse landschap voor de inwoner van de stedenband.

Accent 4 interactie platteland en de onderwijsinstellingen

Voor alle vijf projecten geldt dat er sprake is van activiteiten die expliciet gericht zijn op leerlingen uit het basisonderwijs of van middelbare scholen.

Accent 5 samenwerking met andere projecten buiten de regio

De Streekmarkt Twente is een project van drie Leaderregio's en daarnaast zijn er plannen in ontwikkeling om een internationaal project, de internationale streekmarkt, op te starten. De stichting ARTweekelo maakt deel uit van een Europees netwerk.

4.2 Maatschappelijke effecten van de vijf projecten en bijdrage aan algemene uitgangspunten van LEADER

Tabel 5 en 6 zijn gebaseerd op de toetsing aan de algemene uitgangspunten van LEADER. De maatschappelijke effecten bij de verschillende projecten, zijnde zowel de collectieve goederen als individuele goederen met positieve externe effecten, zijn benoemd in tabel 5.

Streekmarkt Twente	• Stimulering stad Delden en directe omgeving • Stimulering van streekproductie • Twente promotie • Indirect: levert bijdrage aan landschap en leefbaarheid landelijk gebied
ARTwekkelo	• Draagt bij aan gewenste economische transformatie van Tweekelo • Levert bijdrage aan verbetering economische structuur Enschede • Houdt levendigheid (als onderdeel van leefbaarheid) in Tweekelo op peil • Draagt bij aan tegengaan van dreiging stedelijke uitbreiding • Draag bij aan aantrekkelijk Stadsrandgebied
Sortiments-tuin De Kloostergaarde	• Behoud van bijzondere tuin • Versterking groene landschappelijke en recreatieve zone, vooral als onderdeel van het Plan de Groene Poort • Noaberschap, betrekken vrijwilligers • educatiefunctie
Heidegoed 't Kluven	• Behoud cultuurhistorie en natuur • Educatiefunctie
Theeschenkerij Jordaan	• Behoud collectieve herinnering aan textielverleden van Haaksbergen • Noaberschap, betrekken vrijwilligers • Educatiefunctie

Tabel 5: maatschappelijke effecten bij de vijf projecten: collectieve goederen en individuele goederen met positieve externe effecten

Tabel 6 gaat verder met de punten die in hoofdstuk 3 telkens behandeld zijn bij de bespreking van de algemene criteria van LEADER.

	innovatief (activiteit)	Innovatief (samenwerking)	Voorbeeld voor de regio of land	Structurele werkgelegenheid na 5 jaar, absoluut	Activiteit toont groei	Ontwikkelingsproces in het gebied komt tot stand
Streekmarkt Twente		+++	++	10	+	++
ARTwekkelo	+	+++	+++	25	+++	+++
Sortiments-tuin De Kloostergaarde		+	++ als onderdeel van het Plan De Groene Poort	3	+	++
Heidegoed 't Kluven		+	+ nieuwe vorm van openstelling voor publiek	2		
Theeschenkerij Jordaan		++	+	2		
				42		

Tabel 6: bijdrage aan algemene uitgangspunten van Leader

Het gaat bij de onderzochte projecten veelal niet om geheel nieuwe activiteiten. De samenwerkingsvormen om de projecten te realiseren bij de projecten De Streekmarkt, ARTwekkelo en De Jordaan zijn wel erg innovatief voor de regio. Bij De Streekmarkt moet gedacht worden aan de 'Twente brede samenwerking' en de samenwerking tussen de Stichting Streekmarkt Twente en de Deldense ondernemersvereniging, VVV, gemeenschappelijke kerken, de RABO-bank, de gemeente en LTO-noord. Bij ARTwekkelo is het niet alleen interessant om te zien waartoe een buurt qua samenwerking toe in staat is, het is ook interessant te zien hoe er allerlei nieuwe vormen van samenwerking worden georganiseerd op basis van de aanwezigheid van de kunstenaars (samenwerking met de Universiteit Twente en innovatieve ondernemers). Daarnaast is er sprake van samenwerking van de buurt met grote industriële bedrijven (AKZO en Twence). Bij het project De Jordaan doet zich een unieke samenwerking voor tussen een recreatieondernemer en de historische vereniging.

In de vierde kolom van tabel 6 is een indicatie van de structurele werkgelegenheid na 5 jaar weergegeven. Deze structurele werkgelegenheid is telkens gebaseerd op dat wat nu al gerealiseerd is aan werkgelegenheid en de trends die gaande zijn. De laatste twee kolommen geven informatie over de dynamiek na verloop van tijd. In de vierde kolom is de vraag aan de orde of de activiteit die het gevolg is van het project door blijft groeien. In kolom vijf gaat het over de vraag of er een ontwikkelingsproces in het gebied tot stand komt. Hiermee wordt bedoeld dat naast het oorspronkelijke project ook andere activiteiten gaan groeien mede als gevolg van het LEADER-project.

Het werkgelegenheidseffect van de projecten De Streekmarkt en ARTwekkelo is opvallend hoog. Voor beide projecten geldt ook dat er nog een verdere groei valt te verwachten. Er lijkt een structurele groei op gang te zijn gebracht ten aanzien van de verkoop van streekproducten in Twente. In Twekkelo is een sterke ontwikkeling op gang gebracht. Er lijkt een kritische massa qua activiteiten te ontstaan die de kans op verdere doorgroei waarschijnlijk maakt. De groei qua activiteiten in het gebied van de Groene Poort is aanwezig en de groei qua werkgelegenheid lijkt ook op gang te komen. Het is erg vroeg om daar nu goede uitspraken over te doen. Het is niet te verwachten dat de projecten 't Kluven en De Jordaan na verloop van tijd veel werkgelegenheid gaan genereren.

4.3 Samenvatting van de effecten

Tabel 7 geeft een samenvatting van de effecten die staan vermeld in de tabellen 4 en 6. De scores zijn tot stand gekomen door de afzonderlijke scores per tabel bij elkaar op te tellen en deze totaalscores te waarderen. De kolommen 1 t/m 3 uit tabel 6 zijn daarbij samengenomen

De projecten De Streekmarkt en ARTwekkelo scoren opmerkelijk hoog in de volle breedte. Het project De Sortimentstuin als gangmaker binnen het Plan De Groene Poort scoort behoorlijk goed. Ten tijde van het onderzoek zijn de resultaten van dit project nog moeilijk in te schatten, vandaar ook de vraagteken in de laatste kolom. Ook de projecten 't Klunven en De Jordaan scoren positief.

	Totaal- score accen- ten Zuid Twente	Totaalscore bijdrage al- gemene uit- gangspunten van LEADER	Structurele werkgele- genheid na 5 jaar	Groei in het gebied	Totaal score
Streekmarkt Twente	+++	++	10	++	+++
ARTwekkelo	+++	++	25	+++	+++
Sortimentstuin De Kloostergaarde	++	+	3	+(+?)	++
Heidegoed 't Klun- ven	+		2		+
Theeschenkerij Jor- daan	+	+	2		+
Totaal			42		

+ positieve score

++ hoge score

+++ bijzonder hoge score

Tabel 7: samenvatting van de effecten

4.4 Rendementen van de projecten

Tabel 8 toont de rendementen. Daarbij moet wel bedacht worden dat de rendementen zich toespitsen op alleen de werkgelegenheidseffecten. De algemene score van 6,6 werkgelegenheidsplaatsen per 100.000 euro LEADER-subsidie (15.000 per arbeidsplaats) is goed te noemen. Door de relatieve lage LEADER-bijdragen bij de projecten De Streekmarkt en de Sortimentstuin wordt er extra hoog gescoord bij de rendementen. De werkgelegenheidseffecten per 100.000 euro subsidie, waarbij alleen gekeken wordt naar de gemeentelijke LEADER-bijdrage, zijn hoog bij de projecten De Streekmarkt, ARTwekkelo en De Sortimentstuin, met een maximum van 62,5 arbeidsplaatsen bij het project De Streekmarkt. Met betrekking tot het zeer positieve beeld van het project De Streekmarkt bij het zien van de totaalscores in tabel 7 kan gezegd worden dat het beeld nog meer cachet krijgt als deze wordt afgezet tegen de hoogtes van de LEADER-bijdragen. Ook voor de projecten ARTwekkelo en De Sortimentstuin gelden in z'n algemeenheid hoge rendementen (met de aantekening dat de genoemde effecten bij De Sortimentstuin een grote mate van onzekerheid kennen).

	Leader-bijdrage totaal	Leader-bijdrage van de gemeente(-en)	Totaal taalscore, Tabel 7	Structurele werkgelegenheid na 5 jaar, absoluut, tabel 6	Structurele werkgelegenheid na 5 jaar, per 100.000 euro aan LEADER subsidie totaal	Structurele werkgelegenheid na 5 jaar, per 100.000 euro aan LEADER subsidie alleen gemeentelijke bijdrage
Streekmarkt Twente	63.000	16.000	+++	10	15,8	62,5
ARTwekkelo	183.000	46.000	+++	25	13,7	54,3
Sortimentstuin De Kloostergaarde	62.000	16.000	++	3	4,8	18,8
Heidegoed 't Kluven	176.000	44.000	+	2	1,1	4,5
Theeschenkerij Jordaen	156.000	39.000	+	2	1,3	5,1
Totaal	640.000	161.000		42	6,6	26

+ levert behoorlijke bijdrage aan

++ levert grote bijdrage aan

+++ levert bijzonder grote bijdrage aan

Tabel 8 rendementen van de projecten

Een andere manier om naar rendement te kijken is een vergelijking met de hoeveelheid private investeringen of andere financiële ondersteuning die wordt opgeroepen door de LEADER-bijdrage. De 640.000 euro LEADER-subsidie voor de vijf geselecteerde LEADER-

projecten leidt direct tot 680.000 euro aan private investeringen op.¹⁶ Het totaal budget aan publiek geld t.b.v. alle leaderprojecten in Zuid Twente is 7.000.000 en daarnaast is er 2.925.000 euro privaat geld begroot (aldus Gebiedsgerichte plaatselijke Ontwikkelingsstrategie Zuid Twente voor de periode 1 jan 2007 t/m 31 dec 2013). In vergelijking met de begroting voor het totale LEADER-programma scoren de vijf onderzochte projecten ten aanzien van aanvullende particuliere investeringen hoog. De projecten 't Kluenven en De Jordaan zijn vooral verantwoordelijk voor deze hoge particuliere investeringen. Echter, deze in de aanvraag meegenomen aanvullende investering is een onderschatting van het totaal aan particuliere investeringen dat LEADER-projecten, al direct in het begin stadium, met zich meebrengen. Zo zijn de investeringen in het theehuis De Karmeliet bij de Sortimentstuin buiten de aanvraag gebleven en ook de eigenaar van 't Kluenven heeft tal van andere aanvullende particuliere investeringen gedaan.

Tot slot de bezoekersaantallen: de vijf projecten zorgen voor duizenden bezoekers per jaar. De lengte en de intensiteit van de bezoeken verschillen in sterke mate van een weekend op 't Kleunven tot een koffiepauze bij de Sortimentstuin. De bezoekers aantallen variëren van 2.000 voor 't Kleunven tot 20.000 op de Streekmarkt per jaar en bij het project ARTwekkelo gaat het wellicht om veel meer mensen. De moeilijke vergelijkbaarheid van de gegevens en het ontbreken van gegevens als het gaat om bezoekersaantallen zijn er de oorzaak van dat met bezoekersaantallen bij het vergelijken van de projecten in dit onderzoek niet veel is gedaan. Wel komt het beeld naar voren dat de vijf projecten veel mensen binnen en buiten Twente bereiken.

4.5 Discussie

In deze laatste paragraaf van dit hoofdstuk plaatsen we de projecten en de analyse in hun context. In hoeverre zijn de projecten representatief voor alle LEADER-projecten? Dat is niet het uitgangspunt. Er is voor gekozen om projecten te nemen waar 'positief over gesproken wordt'. Immers, het gaat in dit onderzoek te ontdekken wat de factoren en verbanden zijn die leiden tot succesvolle LEADER-projecten. Uiteindelijk is dit uitgangspunt niet heel belangrijk geweest. Het criterium dat de projecten al meer dan een half jaar geleden moeten zijn afgerond zorgt er voor dat er niet te veel kiezen overblijft (er blijven 6 projecten over). Desalniettemin mogen de resultaten niet zo maar geëxtrapoleerd worden naar alle LEADER-projecten.

Het werken met een beperkt aantal casussen heeft als voordeel dat de diepte ingegaan kan worden en dat verbanden begrepen kunnen worden. De inzichten opgedaan bij een

¹⁶ Dit is zelfs een conservatieve schatting, omdat niet alle investeringen zijn meegenomen in het financiële overzicht bij de aanvraag. Bijvoorbeeld bij het project de Sortimenttuin is het privaat gefinancierde theehuis direct gekoppeld aan het project, maar is de investering niet opgenomen in het financiële overzicht

afzonderlijke casus kunnen, rekening houdende met overeenkomsten en verschillen in omstandigheden, worden vertaald naar nieuwe situaties.

De nadruk bij LEADER, en ook bij dit onderzoek, ligt op lokale en regionale effecten. Collectieve goederen met een nationaal of internationaal belang wegen derhalve minder zwaar mee. Denk aan het project 't Kluvenven, waarbij sprake is van nationale belangen bij het behoud van de specifieke cultuurhistorie en natuur op de betreffende plek.

Enkele projecten zijn nog maar pas geleden tot stand gekomen, waardoor de effecten nog niet uitgekristalliseerd zijn. Daarnaast kennen de jaargetijden (herfst en winter) en de tijd waarin het onderzoek moest worden afgerond ook enkele beperkingen. Indien deze beperkingen erg bepalend zijn is daar melding van gemaakt in het rapport.

Er wordt in het onderzoek veel waarde gehecht aan het ontstaan van nieuwe werkgelegenheid als gevolg van het project. In eerste instantie is gekeken naar het aantal uren dat gewerkt wordt en vervolgens is ook telkens aandacht geweest voor de mate waarin het reëel is te veronderstellen dat deze uren ook een inkomen opleveren. De grens is hierbij gelegd bij inkomens die behoren bij het minimum voor volwassen werknemers. De onzekerheidsmarge is daarom groot. Vanwege deze onzekerheid is er in dit onderzoek voor gekozen de effecten voorzichtig (laag) in te schatten.

Een succesvol LEADER-project zal er ongetwijfeld toe leiden dat mensen verleid worden om geld uit te geven bij de betreffende voorziening. Deze uitgaven zullen voor een deel ten koste gaan van andere uitgaven in de regio. Voor een ander deel zal het betekenen dat er uitgaven in de regio worden gedaan die anders niet zouden worden gedaan. Het effect van concurrentie met bestaande voorzieningen wordt verdringing (van werkgelegenheid) genoemd. Verdringing betekent bij goed functionerende markten dat het nieuwe product hoger gewaardeerd wordt dan het oude. Dit betekent een toename van de welvaart als gevolg van een betere behoeftebevrediging. De voorwaarde van goed functionerende markt houdt in dat voorkomen moet worden dat LEADER-subsidies gezien worden als structurele bijdragen in de exploitatie zonder dat daar structurele maatschappelijke prestaties tegenover staan. In dit laatste geval betekent verdringing concurrentievervalsing. Daarom is binnen LEADER en ook binnen dit onderzoek veel aandacht voor de 'eenmalige' actie om vernieuwing tot stand te brengen, denk aan de volgende onderdelen waarop onderzoek is gepleegd: innovatief qua activiteit, innovatief qua samenwerking en een voorbeeldfunctie voor de regio.

5. Conclusies en aanbevelingen

De vraagstelling van het onderzoek is tweeledig:

- 1) Welk rendement hebben de door Leader Zuid Twente ondersteunde projecten gehad?
- 2) Waar ligt voor de toekomst de meeste potentie?

In dit laatste hoofdstuk beantwoorden we de vraagstelling, trekken we conclusies en doen we enkele aanbevelingen.

Ad 1) Welk rendement hebben de door LEADER Zuid Twente ondersteunde projecten gehad?

Het economische rendement gemeten aan de hand van het aantal arbeidsplaatsen per euro LEADER-subsidie loopt hoog op bij enkele van de onderzochte projecten. Het meest extreem is de situatie bij het project De Streekmarkt. Elke 10.000 euro subsidie vanuit gemeenten levert bij dit project 6,3 arbeidsplaatsen op. Voor de LEADER-bijdrage die in het totaal is uitgekeerd over de vijf projecten geldt dat iedere 100.000 euro 6,6 arbeidsplaatsen oplevert. Dat is een relatief hoge score. Overigens zijn er behoorlijke verschillen tussen de onderzochte projecten.

Naast de toename van vormen van werkgelegenheid, gaat het ook om andere maatschappelijke effecten. De beoogde maatschappelijke effecten worden in het Gebiedsgericht Plaatselijke Ontwikkelingsstrategie accenten genoemd. Het gaat om de volgende accenten:

- a) De sterkte van het Noaberschap.
- b) Het bereikbaar en beleefbaar maken van natuur en het agrarische landschap met een recreatieve waarde voor zowel de toerist als de eigen regionale recreant.
- c) Versterken van de relatie met de stedenband.
- d) Versterken van de relatie en interactie tussen platteland en de kennis- en onderwijsinstellingen.
- e) Samenwerking met projecten buiten de regio.

Aan nagenoeg alle vijf accenten wordt vanuit de vijf projecten met succes gewerkt, zie ook tabel 4 in het vorige hoofdstuk. Alleen het accent 'Samenwerking met projecten buiten de regio' wordt niet door alle vijf projecten bediend. Het valt op dat een hoge score op economische effecten en rendementen positief samenhangt met hoge scores met betrekking tot de accenten.

De effecten van LEADER-projecten nemen in sterke mate toe als het project er toe leidt dat er vervolgprojecten ontstaan dan wel dat de activiteit uit zich zelf de neiging heeft om snel door te groeien. Bij de projecten De Streekmarkt en in het bijzonder bij het project ARTwekkelo is dat het geval. Bij het project De Sortimentstuin kan dit nog gaan gebeuren. Het gaat niet alleen om groei op zich, het is de bedoeling dat een economische transitie op gang wordt gebracht in de *gewenste* richting. De onderzochte LEADER-projecten Zuid Twente zijn hierin succesvol. Te denken valt aan de stimulansen die zijn gegeven aan streekproductie, de creatieve sector en de recreatieve sector in Twente.

Het is belangrijk voor de initiatiefnemers en ook voor de leden van de Plaatselijke LEADER-groep om een 'groter plan' te hebben. Bedoeld wordt een plan dat op een visionaire wijze de gewenste ontwikkeling van een deelgebied (lokaal) schetst dan wel de ontwikkeling van een sector in een regio voor ogen heeft, met het juiste gevoel voor de trends en ontwikkelingen die nu gaande zijn. Bij een goed achterliggend 'groter plan' kan de doorwerking van een LEADER-project groot zijn en lang duren. Vaak is het ook een combinatie van projecten die tezamen er voor zorgen dat er vliegwieleffect ontstaat. Inbedding van een project in de omgeving en de ontwikkelingen die daar al plaatsvinden heeft daarmee een groot effect op het rendement van een project.

Zo kan de unieke combinatie van de streekmarkt en het verrassend mooie stadje Delden nog veel meer uitgebuit worden. Daarnaast draagt de streekmarkt bij aan netwerkvorming rondom streekproductie in Twente, wat op termijn weer kan leiden tot nieuwe projecten in Twente. Voor een project als ARTwekkelo geldt dat het de potentie heeft een stimulans te zijn voor economische vernieuwing in de stad Enschede¹⁷. Het plan De Groene Poort, de onderligger voor het project De Sortimentstuin, kan een transitieproces in een gebied tot stand te brengen.

De projecten zijn afkomstig van ondernemers, lokale initiatiefgroepen (beide particulier) of van gemeenten (publiek). Voor het succesvol zijn (in het licht van de LEADER-doelstellingen) maakt het niet uit welke partij de initiatiefnemer afkomstig is.

Samenvattend

Het rendement van een LEADER-project kan hoog zijn en in de huidige beleidsperiode is die ook vaak hoog. Economische effecten en de overige maatschappelijke effecten hebben de neiging elkaar te versterken. Indien gebaseerd op een 'groter plan', al dan niet mooi opgeschreven in een rapport, kunnen de effecten over een lange periode zich laten gelden. Gewenste transitieprocessen worden naar voren gehaald. Succesvolle projecten kennen maatwerk als het gaat om de deelnemende partijen. Een structureel gezond verdienmodel dient ten grondslag te liggen aan het project.

¹⁷ Nu al is het atelierbeleid van de gemeente Enschede sterk aangepast vanwege de ontwikkelingen die plaatsvinden in Twekkelo, bron Rolf Oldejans, medewerker van de gemeente Enschede.

Ad 2) Waar ligt in de toekomst de meeste potentie?

Achter deze deelvraag ligt de gedachte dat wellicht projecten rond een bepaald thema of in een bepaalde regio succesvoller zouden zijn dan andere. Daarvoor hebben wij geen indicaties aangetroffen. Los van de inhoud en het thema en de initiatiefnemer hebben we hierboven geconstateerd dat de vooral de mate waarin een project is ingebed in lopende ontwikkelingen van cruciaal belang zijn. LEADER-projecten dienen te zijn gebaseerd op een 'groter plan'. Dit kan zijn een visie voor een deelgebied (buurtschap) of visie voor een sector op regionaal niveau.

Natuurlijk is ook de mate waarin een project professioneel wordt uitgevoerd van belang. Daarom zijn ook de volgende voorwaarden van belang:

- Het initiatief is een gezamenlijke actie uit de lokale of regionale samenleving.
- Een goede lokale of regionale organisatie is vereist. Er moeten trekkers zijn met een hoge mate van intrinsieke motivatie om iets van het project te willen maken.
- Er dient een verdienmodel gevonden te worden dat het aantrekkelijk maakt voor de deelnemers om er op lange termijn mee door te gaan. De dagelijkse opbrengsten (kan ook hobby, idealisme en aanzien zijn) bij de deelnemende partijen moeten hoger liggen dan de dagelijkse kosten.

Bij de vijf onderzochte projecten is sprake van telkens verschillende vormen van samenwerking. Het gaat om samenwerking tussen 1) publieke en private partijen, 2) belangenorganisatie, een lokale initiatiefgroep en een ondernemersvereniging, 3) het groot industrieel bedrijf en een lokale initiatiefgroep, 4) universiteit, high ondernemers en kunstenaars, 5) zorgboerderij, horecaondernemer, gemeente en vrijwilligersorganisatie, 6) eigenaar landgoed en patiëntengroep en 7) een recreatieondernemer en een historische vereniging. Wie met wie moet samenwerken en wat succesvolle combinaties zijn dient per project te worden bekeken. Voor ieder project dient opnieuw bekeken welke partijen het moeten doen. Het maakt niet uit waar het initiatief en wie er met elkaar samenwerken als maar aan bovenstaande voorwaarden wordt voldaan.

Stad-Land verhouding

Zuid Twente is met het opnemen van accent 3 'Versterken van de relatie met de stedenband' een voorloper als het gaat om het EU-beleid voor de nieuwe periode na 1 januari 2014. De scheiding stad-land wordt in de nieuwe beleidsperiode voor een belangrijk deel losgelaten. In de nieuwe periode staan peri-urbane gebieden centraal. Een peri-urbaan gebied heeft betrekking op het deel van het landelijk gebied dat dagelijks onder directe invloed staat van een stedelijke omgeving. Bij directe invloed gaat het om wisselwerking tussen stad en land op het gebied van wonen, werken, recreatie, streekproductie, voorzieningen op de consumenten gericht, ecodiensten (opvang van water en fijnstof), locatie grootschalige voorzieningen en infrastructuur en in z'n algemeenheid vervoer.

Twente is in zijn geheel te zien als een peri-urbaan gebied.¹⁸ Het kenmerk van veel peri-urbane gebieden in de EU is ongecontroleerde ontwikkeling bij gebrek aan sturing op het juiste (peri-urbane) niveau. Nu moet gezegd worden dat Nederland het verhoudingsgewijs goed doet ten opzichte van andere landen binnen de EU. Toch zijn er ook in Nederland en ook in Twente grote uitdagingen als het gaat om afstemming van landelijke en stedelijke activiteiten: versnipperde overheden en lasten en baten die op verschillende plekken liggen.

Projecten als ARTwekkelo, Streekmarkt en Sortimentstuin dragen er aan bij om op een proactieve wijze aan de slag te zijn met het gecontroleerd, functioneel en ruimtelijk verbinden van stad en land in één peri-urbane zone.

De toekomstige potentie

Als we op basis van dit onderzoek de vraag beantwoorden waar de accenten zouden moeten liggen voor toekomstige projecten, komen we tot het volgende advies: De potentie is vooral gelegen in projecten die gebruik maken van het beste van twee werelden, te weten stad en land. Twente biedt daarvoor unieke mogelijkheden met zijn afwisseling tussen sterk verstedelijkte gebieden en platteland. De authentieke omgeving van het Twentse land is geschikt voor tal van activiteiten ten behoeve van inwoners van stad en land.

Projecten met potentie komen voort uit hechte samenwerkingsverbanden en sluiten aan bij ontwikkelingen die al gaande zijn. Het uitgaan van een gezond verdienmodel verhoogt de kans op een succesvolle voortzetting van een project na de subsidieperiode. Voor afzonderlijke ondernemers die zich richten op één nieuwe activiteit is het in veel gevallen moeilijk om een gezonde economische exploitatie van de grond te krijgen. Het combineren van verschillende activiteiten op het gebied van zorg, streekproductie, klein ambachtelijke bedrijvigheid, kantoorfunctie en recreatie en toerisme biedt mogelijkheden, zie rapport 'Economische effecten stadsrandgebied', door Theo de Bruijn en Goos Lier in 2009 in opdracht geschreven van de gemeente Enschede. In dit rapport staan de zogenaamde stadsrandondernemingen centraal. Stadsrandondernemingen zijn ondernemingen in het stadsrandgebied die gebaseerd zijn op functiecombinaties. Ook de studie van Parridon en De Groot naar knoopperven is gebaseerd op functiecombinaties¹⁹. Deze functiecombinaties bieden twee voordelen: het maakt de kans op verbinding met ontwikkelingen in het gebied groter en het vergroot de kans op een levensvatbaar verdienmodel.

¹⁸ In het kader van EU-programma PLUREL is de volgende definitie voor peri-urbane zones ontwikkeld: 'discontinuous built development containing settlements of each less than 20.000 population with an average density of at least 40 persons per hectare (averaged over 1 km cells).'

¹⁹ Afstudeerscriptie getiteld Tuinenrijk van Van Paridon en De Groot, 2003

Bijlage 1 Kernbegrippen uit welvaartstheorie

De klassieke economische welvaartstheorieën (onder andere ontwikkeld door Pigou en Pareto) bieden de basis om uitspraken te doen over condities waaronder subsidiëring van producten onder het mom van het streven naar meer welvaart te rechtvaardigen is. In zijn algemeenheid geldt voor zuiver collectieve goederen dat het marktmechanisme te kort schiet en dat overheidsingrijpen (of een ander orgaan dat in staat is collectieve belangen te behartigen) veelal noodzakelijk is om de voorziening om een voldoende niveau tot stand te brengen. Ook zijn er goederen waarvoor geldt dat er op zich wel een markt voor is, maar dat behalve de koper of de bezitter van het goed anderen er van mee kunnen profiteren, zonder dat is geregeld dat daarvoor ook wordt betaald. Dit heeft tot gevolg dat er over het algemeen de voorziening door middel van dit product te kort schiet. Er is in deze situatie sprake van een goed met positieve externe effecten. Bij zowel zuiver collectieve goederen als goederen met positieve externe effecten kan gedacht worden aan natuur, cultuurhistorische en landschappelijke waarden in het landelijk gebied. Hoge transactiekosten als gevolg van een gebrek aan informatie in combinatie met het bestaan van onzekerheid leiden tot het niet doorgaan van transacties die mogelijk anderszins voor veel partijen goed zouden kunnen uitpakken. Een kans voor welvaartsverhoging in de samenleving blijft zodoende onbenut. Financiële ondersteuning of andere vormen van ondersteuning zijn te rechtvaardigen om tijdelijk het probleem van de hoge transactiekosten te verminderen.

Als het gaat om innovaties en het bevorderen van innovaties gaat het altijd om de vraag hoe om te gaan met onzekerheid en een informatietekort. In het landelijk gebied gaat het vaak om relatief kleine partijen die lang niet altijd in staat zijn om zonder ondersteuning van buiten af de gewenste stap te zetten. Succesvolle vernieuwende concepten worden vaak overgenomen door anderen, wat op zich vanuit gebiedsgericht werken heel wenselijk kan zijn. Voor degene die het nieuwe concept ontwikkelt is dit een onaantrekkelijke gedachte. Immers, de initiatiefnemer heeft wel de kosten en van de opbrengsten kan maar gedeeltelijk worden geprofiteerd. Om de innovatieve ondernemers die bezig zijn met de ontwikkeling van voorbeeldprojecten voor de omgeving aan te moedigen is ondersteuning vanuit de overheid te verantwoorden. Innovaties kunnen gebaat zijn bij samenwerking tussen partijen die anders niet met elkaar samenwerken. Het tot stand brengen van deze vernieuwende vormen van samenwerking gaat wederom gepaard met onzekerheid en hoge transactiekosten. Voor een overheid valt er wat voor te zeggen om zo nu en dan een financiële duw te geven.

Kortom redenen voor bijdragen vanuit de overheid kunnen zijn zuiver collectieve goederen, goederen met positieve externe effecten, hoge transactiekosten, voorbeeldprojecten en hoge transactiekosten bij vernieuwende vormen van samenwerking. Bij LEADER-projecten gaat het vaak om een mix van de bovengenoemde redenen. De algemene

criteria zoals die vanuit de Europese Commissie zijn geformuleerd voor LEADER-projecten zijn voor een belangrijk deel terug te voeren op de principes van de welvaartstheorie. De Europese Commissie spreekt over gebiedsgerichte en experimentele strategieën voor plattelandontwikkeling, op basis van een bottom-up benadering. Bij experimentele strategieën gaat het in de praktijk om nieuwe activiteiten en nieuwe vormen van samenwerking voor de regio. Gebiedsgericht houdt in de praktijk veelal in dat bedoeld wordt dat het niet monofunctioneel is, maar dat het gaat om integratie van functies in een gebied. In dit onderzoek is er voor gekozen om even de stap terug te maken naar de uitgangspunten vanuit de welvaartstheorie.

Bijlage 2: Nadere interpretatie van enquêteresultaten Streekmarkt Twente

Op 1 okt 2011 is er ten behoeve van het onderzoek een enquête gehouden onder bezoekers van de streekmarkt Twente te Delden. De uitkomsten zijn uitgebreid weergegeven in het Achtergronddocument. In deze bijlage is een nadere interpretatie gegeven van de resultaten van de enquête.

Door de organisatoren wordt gesproken over 3000 bezoekers. Als vervolgens wordt gekeken naar wat een bezoeker gemiddeld uitgeeft: 21,57 euro, vraag 7²⁰ met aanname dat bij 30 euro of meer er gemiddeld 45 euro wordt uitgegeven, dan zou dat betekenen dat er 63.600 euro is besteed. Een belangrijk correctie valt te maken doordat een bezoek veelal met meer dan één persoon wordt afgelegd en dat als gevraagd wordt het formulier in te vullen de persoon antwoord geeft voor wat het gezin²¹ heeft uitgegeven. Bij twee personen per gezin daalt de omzet tot 31.800 euro. Een andere vertekening kan ontstaan doordat bij het enquêteren degene die lang verblijven op de markt, verhoudingsgewijs meer zijn geïnterviewd dan de mensen die heel snel even de markt zijn overgegaan. Het kan natuurlijk ook zijn dat de 3000 bezoekers ietwat te optimistisch is ingeschat door de organisatie.

Deze verstoring van het representatieve beeld noopt ons ook tot voorzichtigheid bij de interpretatie van andere vragen. De kans is groot dat mensen van ver die uitgebreid de tijd hebben genomen de markt te bezoeken, verhoudingsgewijs veel geïnterviewd zijn. Uit het onderzoek komt dat 20% van de bezoekers van elders komen. Dat betekent 600 mensen van buiten Twente. Uit bovenstaande kan worden afgeleid dat dit hoog getal te hoog is. Er vindt een correctie plaats naar 350 personen en 200 gezinnen.

Hoeveelheid betalende klanten per aanbieder is op 1 okt 2011 86,4 (bij een gemiddelde markt is dat 74,2)²². Er kunnen nu enkele gegevens gecombineerd worden. Stel dat kopers slechts bij één kraam zouden kopen, dan is de totale omzet als volgt (aantal kramen maal gemiddelde aantal betalende bezoekers per kraam maal gemiddelde besteding per bezoeker): $33 * 86,4 * 21,57 = 61.500$. Aangezien de werkelijke omzet 18.282 ($33 * 554$) is, moet het zo zijn dat een betalende bezoeker bij 3,36 kramen wat gekocht heeft (omzet op basis van één koper per kraam/ werkelijke omzet: $61.500/18.282 = 3,36$). Het totaal aantal kopende klanten is in dat geval 849 (aantal kramen * klanten per kraam gedeeld door het aantal kramen per koper).

Aan de mensen woonachtig buiten de stad Delden zijn nog enkele extra vragen gesteld²³. Het gaat om bestedingen in de stad Delden of directe omgeving, exclusief de streekmarkt. De 53 mensen die deze vraag hebben beantwoord geven aan dat ze gemiddeld 40 euro hebben besteed buiten de markt om (aanname van gemiddeld 125 euro voor dege-

²⁰ Blz. 17 Achtergrond document

²¹ Gezin is een economische eenheid, kan zijn een alleengaande, echtpaar of ouders met kinderen.

²² Blz. 27 en blz. 28 van het Achtergronddocument

²³ Blz. 19 en 20 van het Achtergronddocument

ne die aangaven meer dan 100 euro te hebben uitgegeven). Van de mensen die aangeven meer dan 60 euro te besteden buiten de markt om komt 100% van buiten de regio. Het zou gaan om enkele honderden mensen, laten we uitgaan van 200 gezinnen, van buiten de regio Twente die gemiddeld 40 euro buiten de streekmarkt om besteden, in z'n totaliteit geeft dat een besteding buiten de markt om van 8.000 euro.

Er lijkt een positief effect op het kopen van streekproducten in z'n algemeenheid, ook buiten deze markt om. Van de bezoekers van buiten de regio geeft 85,7% vaker streekproducten te gaan kopen. Dat hoeft overigens niet enkel het gevolg te zijn van 'het bezoek' aan de streekmarkt op 1 okt 2011. Maar ook op vraag 10 antwoordt 59,2% van alle ondervraagden eens op de stelling: 'De streekmarkt Twente heeft er toe geleid dat ik ook op de dagen dat geen streekmarkt is, streekproducten ben gaan kopen'.

35% van de ondervraagden geeft aan dat de Streekmarkt er toe heeft geleid dat ze buiten de streekmarkt om vaker de Stad Delden zijn gaan bezoeken, betreft vooral mensen van buiten de regio en vanuit overig Twente. De 65% die niet van plan is dat te doen woont voor het grootste deel nu al in Delden of dichtbij Delden.

Bezoeken aan de streekmarkt (vraag alleen gesteld aan mensen van buiten de Stad Delden) worden vaak gecombineerd met bezoeken aan andere toeristische attracties in de omgeving (44,5%). Is een onderschatting omdat gevraagd is of mensen voorafgaand aan de markt al een andere activiteit hebben ondernomen. Er is niet gevraagd of ze nog plannen hadden.